

**Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя**

Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв

Кафедра загальної та практичної психології

Освітня програма: Психологія. Практична психологія

Спеціальність: 053 Психологія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗИ 7
РОКІВ**

Студентки: **Хахуди Алли Григорівни**

Науковий керівник:

Никоненко Олег Петрович,

доцент кандидат біологічних наук, доцент
кафедри загальної та практичної психології

Рецензенти:

Ковтун Алла Юріївна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та практичної
психології

Рецензент:

Горянська Анжела Михайлівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри
педагогіки, початкової освіти, психології та
менеджменту

Допущено до захисту: _____ 2023 р

Завідувач кафедри : _____

Проф. _____ Папуча М.В.

Ніжин - 2023

АНОТАЦІЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Тема магістерської кваліфікаційної роботи:

«Психологічні особливості переживання кризи 7 років»

Студентка: Хахуда Алла Григорівна

Науковий керівник: Никоненко Олег Петрович.

Об'єкт: криза як фенологічний феномен.

Предмет: психологічні особливості кризи 7 років.

Гіпотеза: якщо навчально-виховну роботу будувати на основі знань про виникнення та психологічні особливості дитини 7 років, яка переживає кризу, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини, то можна значно підвищити ефективність навчальної та виховної діяльності дітей молодшого шкільного віку, з легким подоланням кризових проявів.

Ключові слова: криза, психологічна криза, адаптація.

Структура роботи: магістерська робота на тему: «Психологічні особливості переживання кризи 7 років» складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Отримані результати можуть бути використані в практиці роботи психологічних служб закладів освіти по роботі з молодшими школярами.

ANNOTATION OF THE MASTER'S THESIS

The topic of the master's qualification thesis: "Psychological features of experiencing a crisis of 7 years"

Student: Khakhuda Alla Hryhorivna

Academic supervisor: Oleg Petrovych Nikonenko.

The object of crisis as a phenological

phenomenon. Subject: psychological features of the 7-year crisis.

Hypothesis: if educational and educational work is built on the basis of knowledge about the occurrence and psychological features of a 7-year-old child experiencing a crisis, taking into account the individual characteristics of each child, it is possible to significantly increase the effectiveness of educational and educational activities of children of primary school age, with easy overcoming of crisis manifestations.

Key words: crisis, psychological crisis, adaptation.

The structure of the work: the master's thesis on the topic: "Psychological features of experiencing a 7-year crisis" consists of an introduction, two chapters, conclusions, a list of used sources and appendices

The obtained results can be used in work practice
psychological services of educational institutions to work with younger
schoolchildren

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗИ 7 РОКІВ	7
1.1. Поняття кризи	8
1.2. Вікові особливості дитини 7 років	11
1.3. Особливості переживання кризи 7 років	15
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗИ 7 РОКІВ	19
2.1. Первинне дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років	19
2.2. Методи гармонізації процесу переживання кризи 7 років	21
2.3. Повторне дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років	24
Висновки до розділу 2	28
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	32
ДОДАТКИ	34

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає у тому, що незалежно від того, коли дитина пішла до школи, в 6 чи 7 років, вона в певний момент свого розвитку проходить через кризу. Дитина приходить до усвідомлення свого місця в світі суспільних стосунків. Вона відкриває для себе значення нової соціальної позиції – позиції школяра, пов'язаної з навчальною діяльністю, яка високо цінується дорослими.

У 7 років відбувається збільшене прагнення незалежності. Діти можуть виявляти велику самостійність і бажання приймати рішення. Вони можуть намагатися активніше висловлювати свою думку і прагнути самовизначення.

Також у даному віці відбуваються суттєві емоційні зміни. Вони стають більш чутливими до критики та виявляють велику емоційну реакцію на різні ситуації.

Семирічні діти починають усвідомлювати важливість дружби та соціальних відносин. Вони можуть виявляти велику зацікавленість в іграх і активно включатися до спільної діяльності з однолітками.

Важливо розуміти, що кожна дитина унікальна, і ці спостереження можуть не відображати досвід кожної дитини у віці 7 років. Розвиток дітей залежить від багатьох факторів, включаючи індивідуальні особливості та довкілля.

Всі описані вище особливості розвитку дитини 7 років призводять до виникнення кризи.

Питання психологічних особливостей переживання кризи 7 років вивчали такі науковці, як Андрійчук С.В., Василик О.Д., Гончарук І., Дуткевич Т., Заброцький М. М., Іванюта С.М., Кулик С.М., Лукашевич М. П., Мигович І. І., Миронова С. П., Миронова С. П., Пилипенко Н.М., Савчин М. В., Сергєєнкова О. П., Синявський В. В., Сікора Я. Б., Холковська І. Л., Чернявський А.Д.

Мета нашої роботи полягає у розкритті психологічних особливостей процесу переживання кризи 7 років.

Для досягнення вищезгаданої мети були поставлені наступні завдання, що взаємно доповнюються:

- дослідити літературу по темі кризи 7 років;
- розкрити психологічні особливості процесу переживання кризи 7 років;
- віднайти оптимальні методи, які допоможуть не тільки згладити негативні симптоми кризи, але і закласти в дитині основу для формування особистості.

Об'єкт: криза як фенологічний феномен.

Предмет: психологічні особливості кризи 7 років.

Гіпотеза: якщо навчальну та виховну роботу будувати на основі знань про виникнення та психологічні особливості переживання дитиною кризи 7

років, враховуючи індивідуальні особливості кожної дитини, можна значно підвищити ефективність навчальної та виховної діяльності дітей молодшого шкільного віку, з легким подоланням проявів кризи.

Теоретичне значення роботи: систематизувати та поглибити знання про розуміння кризи 7 років, фактори виникнення та розвитку. Розкрити вплив кризи на виникнення різних емоційних станів під час вступу до школи дитини(молодшого школяра).

Практичне значення роботи: матеріали роботи зможуть бути використаними вчителями, батьками, опікунами, практичними психологами та соціальними педагогами з метою забезпечення психологічного супроводу молодшого школяра у стані кризи.

Структура роботи: магістерська робота на тему: «Психологічні особливості переживання кризи 7 років» складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗИ 7 РОКІВ

1.1. Поняття кризи

Емоційно складні життєві ситуації такі ж різноманітні, як і життя людини. Основними видами криз є:

- кризи розвитку;
- кризи стосунків;
- вікова криза;
- психічні кризи;
- втрата кризи;
- сенс життя – криза;
- морально-етична криза [14].

При вивченні психотравмуючих (критичних) ситуацій і проблем часто використовується термін «кризова криза» або «кризова ситуація». Найбільш загальне його визначення: «Смерть кризи — це розробка життєвого плану, який не може бути реалізований ні в якій ситуації, і в разі життєвої кризи».

Криза – це стан, при якому цілеспрямована життєдіяльність людини блокується. Психологами кризові і стресові ситуації вважаються переживаннями певного виду фізичного та психологічного надлишку. Емоційні зміни та стрес можуть призвести до адаптації до нових ситуацій, а також до порушення та погіршення виконання важливих життєвих функцій. Поняття кризи, надані вченими з різних точок зору, представлені в таблиці 1.

Поняття кризи

Ансофф І.	Криза – різкий крутий перелом, тяжкий перехідний стан; гострі проблеми з будь-чим, тяжке становище [27, с. 149]
Бартон Л.	Криза – це широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів та може завдавати серйозної шкоди усій організації: працівникам, продукції, зв'язкам, фінансам та репутації [1, с. 2]
Василик О.	Криза – глибокий розлад фінансової системи, зумовлений економічними й політичними чинниками [6, с. 69].
Ру-Дюфор К.	Криза – нагромадження в організації або її частині потенційних факторів, які здатні припинити поточні та майбутні операції підприємства, а також зачепити індивідів та суспільство на фізичному, психологічному та екзистенціональному рівні [4, с. 81]
Лагадек П.	Криза – це зіткнення з проблемами, які виходять за звичні рамки; необхідність діяти в умовах відсутності орієнтирів, які надавали сенс індивідуальним та колективним діям. Це надзвичайна ситуація, яка супроводжується дестабілізацією [3, с. 110]
Поддерьогін Ф.	Криза фінансова – фаза розбалансованості діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини [19, с. 342]
Розенталь Ю. і Підженбург Б.	Криза – ситуація, позначена високою небезпекою, станом невпевненості, відчуттям невідкладності [12, с. 4]
Херманн К.	Криза – це непередбачувана та несподівана ситуація, яка загрожує пріоритетним цілям організації при обмеженому часі для прийняття рішень [2, с. 72]
Чернявський А.	Криза – це переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [26, с. 4]
Шершньова Є.	Криза – загальна універсальна фаза будь-якого циклу, період порушення рівноваги [27, с. 149]

Таким чином, термін «криза» включає протиріччя, втрату, небезпеку, ризик, критичний період. Одні дослідники під кризами розуміють незаплановані та небажані процеси, які можуть суттєво порушити функціонування людини в майбутньому, інші ж не ототожнюють це поняття з негативними тенденціями, а пов'язують їх з протилежним процесом – розвитком.

Психологічна криза є переломним моментом у житті людини, якісний перехід з одного стану в інший, межа між новим та старим досвідом.

Вона має два основні види детермінації [10]:

- внутрішню,
- зовнішню.

Внутрішня детермінація обумовлена внутрішніми поступовими змінами що приводять до якісного стрибка. Вона пов'язана із змінами в людській особистості, у яких формується уявлення себе як носії нових психологічних ролей і потреба перетворитися на суб'єкта нової ролі на об'єктивні умови для якої, ще не сформувався. Коли нова життєва роль не реалізується у рольовій поведінці, це стає причиною важливої життєвої кризи, яка може мати достатньо серйозні наслідки.

Зовнішня детермінація представлена змінами певних обставин життя людини, за яких існуючі життєві ролі не відповідають соціальним рольовим очікуванням. Ситуації, при яких виникає необхідність заміни життєвих ролей, також може стати причиною життєвої кризи, що полягає у труднощах формування нових життєвих ролей.

З точки зору психологічних проблем і життєвих умов, що викликають проблеми, змісту і характеру індивідуальних дій, що виникають, розвиваються і зникають, можна виділити кілька життєвих криз [18]:

1. Криза становлення особистості. Становлення особистості – це складні проблеми, які вважаються нормальними, тобто необхідними для нормального процесу творення людини. Вікові кризи характеризуються багатьма якісними змінами мислення людини: розвитком психічних новоутворень, зміною лідерських ролей тощо. Але ці зміни супроводжуються змінами в житті, тому що будь-яка діяльність (гра, спілкування, навчання) відображає діяльність людини.

2. Кризи здоров'я. Часто людина стикається з серйозною кризою через погіршення здоров'я, інвалідність або інші серйозні життєві зміни. Найактуальнішими проблемами є пошкодження внаслідок зміни здоров'я в деяких важливих і соціальних видах діяльності (тому розумова діяльність теж важлива), скасування важливих життєвих планів через неможливість реалізації (кохання, розірвання трудових відносин, тощо).

3. Термінальні кризи. Особливо небезпечними є трагедії, які впливають на кінцеву цінність людини, особливо наприкінці життя. Приклади: інформація про смертельну хворобу; неминучі побічні ефекти; смертний вирок судом, тощо.

4. Кризи значущих стосунків. Відносини людей з іншими дуже важливі, тому серйозні зміни в структурі цих відносин супроводжуються проблемами і змінами в діяльності людини. Найважливішими причинами цих проблем можуть бути: смерть близької людини, вимушене розставання, зрада іншої людини, розлучення. Так, народження дитини може бути стресом для сім'ї. Любовні проблеми (нерозділене кохання, втрата любові, нещастя в коханні) можна вважати окремою частиною серйозних проблем у відносинах.

5. Криза особистісної автономії. Причиною кризи є ситуації, які призводять до втрати або обмеження свободи та незалежності: нездорова залежність від людей чи ситуацій, відсутність свободи.

6. Криза самореалізації. Проблема виникає в ситуаціях, пов'язаних із нездатністю людини досягти бажаного: втрата роботи, важливої соціальної діяльності (відсутність виборів, втрата високого соціального статусу), вихід на пенсію, банкрутство, крах життєвих планів, визнання неправильного способу життя, вимушена депортація (наприклад, внаслідок соціальних конфліктів).

7. Криза життєвих помилок. Часто причиною кризової ситуації є якийсь смертельний вчинок (злочин, навіть якщо він не пов'язаний з покаранням, проблемою, з якою він зіткнувся), втрата великої речі (машини, будинку, квартири); сюди входять негативні наслідки шкоди навколишньому середовищу), проблеми злочинності. Кризи життєвих помилок можуть бути наслідком і нездійснених вчинків, якщо це мало фатальні наслідки.

З точки зору характеру зміни ролей і часової орієнтації особистості кризи можна поділити на три типи [18]:

- кризи з орієнтацією в майбутнє;
- кризи з орієнтацією в минуле;
- кризи без чітко вираженої часової орієнтації.

Кризи з орієнтацією в майбутнє – це кризи з бажаною зміною психологічних ролей, коли людина хоче прийняти нову роль і позбутися старої. Добрим прикладом можуть слугувати вікові кризи, коли стара роль уже відживає, але прийняття нової ускладнено: так, підліток будь що прагне взяти на себе роль «дорослого», але це не виходить через неможливість засвоїти реально цю надто складну роль чи внаслідок небажання дорослих рахуватися з новою потенційною роллю. До цього типу можна віднести і кризи особистісної автономії, коли людина хоче, але не може позбутися ролі «в'язня», залежності від когось чи чогось, а також деякі кризи значущих стосунків (вимушена розлука), самореалізації (втрата роботи) та інші. Для таких криз є характерним самовідчуття, відображене в словах: «Скоріше б усе це закінчилося!».

Кризи з орієнтацією в минуле – це кризи з небажаною зміною психологічних ролей, коли людина не хоче (чи хоче, але не може це зробити безболісно) приймати нову роль і розлучитися зі старою. Прикладом можуть бути кризи здоров'я і термінальні кризи, коли людина не може змиритися з новою для себе роллю (інваліда, тяжкохворої чи невиліковно хворої людини), і це буде причиною важкої кризи. До цього типу можна віднести і деякі кризи значущих стосунків (смерть близької людини, втрата любові), самореалізації (вихід на пенсію) та інші. Для таких криз є характерним самовідчуття, відображене в словах: «Як добре було перед тим!».

Часове трактування життєвої кризи говорить про те, що проблема часу, зокрема часу життя людини, є ключовою серед життєвих проблем людини. А отже оволодіння часом дає можливості для продуктивного розв'язання

життєвих криз, які образно можна назвати збуреннями на життєвому шляху людини. Психологічна роль за самою своєю природою містить часовий компонент, адже роль передбачає виконання, тобто розгортання в часі системи дій та вчинків [6, с. 211-213].

Отже, психологічна криза є одним із проявів соціально-психологічного ураження особистості в ситуації втрати або загрози втрати великої цінності чи майна. Проблема виникає через нездатність подолати проблеми на шляху до досягнення важливих цілей способами, заснованими на особистому минулому досвіді. Кризовий стан характеризується сильними емоціями: незахищеністю, хаосом, тривогою, переживанням власної нікчемності, безпорадності, самотності, безнадії, песимістичною оцінкою людства, сьогодення і майбутнього. З точки зору психології, в проблемній ситуації відбуваються зміни психічних процесів і мислення, знижується обсяг уваги, знижується інтеграція інформації. Спостерігаються також соматовегетативні захворювання: людина дихає, плаче і зітхає; фізична слабкість, втома, стомлюваність; у неї порушується сон, апетит та інша діяльність. Тривога та стрес, викликані стресовою ситуацією, можуть знизити точність і глибину розуміння інших людей. Людина в цій ситуації підкреслює швидкість поганої ситуації, у неї залишається менше часу, щоб вирішити справу. У цих людей також є розлад особистості: вони не впевнені, що зможуть протистояти негативним емоціям.

1.2. Вікові особливості дитини 7 років

Загалом, молодший шкільний вік є важливим етапом розвитку дитини, який впливає на формування її соціальної поведінки, особистісного ставлення до навколишнього середовища та до самої себе. Запорукою подальшого існування у соціумі є успішність пристосування дитини до нових умов. У віці семи років важливим етапом розвитку стає процес адаптації першокласника до школи. Адже вступ дитини до школи – це період пристосування до нового кола спілкування та збільшення навантаження [20].

Сім років – це період життя дитини, коли відбувається її інтенсивний розвиток. Семирічна дитина починає активно розвиватися фізично, розумово, психічно. У неї формуються такі важливі психічні процеси, як мислення, увага, уява, пам'ять, розвивається словниковий запас. Початок навчання в початковій школі є достатньо стресовою ситуацією для дитини, оскільки він пов'язаний з необхідністю адаптуватись до нового мікросоціуму. Діти входять у новий режим дня, звикають до колективу, вчителів та інших працівників закладу освіти. У цей час навантаження на учнів збільшується у декілька разів [11].

Вступ дитини до школи – це різка зміна її життя і діяльності. Дитина йде до школи з фізичною й психологічною готовністю до цієї зміни. У шкільному навчанні використовуються і продовжують розвиватись фізичні й

розумові здібності, формуються психічні властивості молодшого школяра [9].

Період вступу до школи є важливим для кожного першокласника, проте і важким. У першокласників період адаптації до навчання в початковій школі відбувається на декількох рівнях – фізіологічний, психологічний та соціальний. Ці три аспекти діють комплексно. Значна кількість учнів адаптується до школи лише частково. Вони важко звикають до нового режиму дня та навчальної програми. Таких дітей називають дезадаптованими. Проблема таких дітей на сьогодні є актуальною та доцільною для подальшого вивчення. Адже від того, наскільки швидко та легко дитина подолає дезадаптацію, буде залежати її подальше навчання та загальний розвиток [20].

Отже, адаптацію молодших школярів до навчання в молодшій школі слід розглядати не тільки як пристосування до нових фізіологічних, психологічних та соціальних умов, але і як здатність дитини до подальшого розвитку в суспільстві.

Провідною діяльністю молодшого школяра стає навчальна діяльність, яка з першим кроком до школи опосередковує систему його стосунків з навколишнім світом. Навчальна діяльність молодшого школяра має яскраво виражену суспільну значущість і ставить дитину в нову позицію стосовно дорослих і однолітків, змінює її самооцінку, перебудовує взаємини в сім'ї. У молодшому шкільному віці відбувається зміна провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової. Шкільне життя вимагає систематичного та обов'язкового виконання дитиною багатьох правил. Вона повинна вчасно приходити в школу, дотримуватися правил шкільного життя, виконувати завдання на уроці та вдома, долати труднощі в навчальній роботі тощо. Дотримання цих правил вимагає вміння регулювати свою поведінку, підпорядковувати довільну діяльність свідомо поставленим цілям [5].

Молодший шкільний вік сприятливий для соціалізації та соціального розвитку дитини. Він характеризується перш за все новою соціальною ситуацією розвитку дитини – її новими зв'язками й взаємостосунки з дорослими, однолітками та соціумом в цілому. Головною особливістю цього періоду є зміна дитиною соціального середовища – з дитячого садка до школи та провідного виду діяльності – з гри на навчання. Стає новим соціальний статус дитини-учня. Фактори шкільного життя (взаємодія з однокласниками та вчителями, шкільні правила та вимоги) породжують початок формування певних навичок, зміну самооцінки, ставлення до батьків та однолітків. Усвідомлення дитиною того, що вона є виконавцем суспільно значимої діяльності, тобто навчання, сприяє розвитку навичок регуляції її поведінки [17].

Семирічний вік є періодом активного залучення дитини до суспільного життя. Саме у цей час відбуваються нові особисті утворення, які впливають на процес адаптації до школи:

-

- з'являється мотивація до суспільно значимої діяльності. В її рамках позитивною основою для формування особистості учня є його орієнтація на успіх. Ця діяльність спрямована на досягнення позитивних результатів, які визначають особистісну активність дитини;
- вміння дитини керувати власними психічними процесами, які важливі для розвитку пізнавальної сфери (пам'ять, увага, уява). Вони створюють основу для становлення здатності регулювати власну поведінку;
- свідомість та самокритичність;
- здатність до адекватної самооцінки;
- укладення нового типу взаємовідносин із оточуючими людьми. Дитиною засвоюються нові соціальні норми, втрачається орієнтація на дорослого. Молодший школяр починає зближатись з однолітками, де зможе проявити свої здібності взаємодії

Молодший школяр уже розуміє, що від його вибору моделі поведінки в соціумі залежить вирішення життєвих ситуацій. Дитина здобуває навички конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях [21].

Вступаючи до школи, дитина стає членом нової для неї групи однолітків – однокласників. Ця група не має спільно розподіленої навчальної діяльності, а тому вважається взаємопроникною. Цією групою керує вчитель. Він стає більш авторитетним для учнів, оскільки впливає на їх взаємостосунки, на стосунки з батьками, формує ставлення дорослих до дитини. Отже, у цей період фактором всебічного розвитку молодшого школяра стає не тільки навчальна діяльність, а і взаємовідносини в колективі. Вони впливають на загальну атмосферу в класі та на процес здобуття нових умінь і навичок [5].

Сім років – це період життя дитини, коли відбувається її інтенсивний розвиток. Вона розвивається фізично, розумово, психічно. Активно формуються такі важливі психічні процеси, як мислення, увага, уява, пам'ять, розвивається словниковий запас [15].

У першокласників з великою швидкістю збільшується потік нової інформації, яку необхідно усвідомити та засвоїти. У цьому процесі важливу роль відіграє нервова система дитини. До вступу до школи мозок дошкільника уже є структурно зрілим. Проте, деякі нервові елементи продовжують свій розвиток ще протягом перших років у початковій школі. Через це молодші школярі, особливо у першому класі, мають не стійку увагу, тривожність та швидку стомлюваність нервової системи [20].

На адаптацію першокласників до школи позитивно впливають наступні фактори:

- адекватна самооцінка школяра;
- фізична та психологічна готовність до школи;
- достатня кількість досвіду спілкування з однолітками та дорослими;
- позитивне налаштування дитини до вчителів та школи;

- приклад батьків [13].

Отже, адаптація першокласників залежить як від індивідуальних властивостей дитини (від типу нервової системи), так і від умов найближчого соціального оточення (сім'я, друзі, заклад дошкільної освіти).

На успішність адаптації дитини до школи впливають наступні чинники [14]:

- готовність до систематичного навчання. Організм дитини фізично повинен бути готовий до витривалого навчання продовж декількох годин та адекватно реагувати на зовнішні подразники;
- вік початку шкільного навчання. В Україні таким віком вважається 6-7 років;
- рівень адаптаційних процесів. Ті першокласники, які відвідували дошкільний заклад, зазвичай легше адаптуються до нових умов. А ті діти, які не відвідували дошкільний заклад та не звикли до тривалого перебування у дитячому колективі, адаптуються до школи набагато важче;
- особливості сімейного виховання: психологічна атмосфера в родині, взаєностосунки між членами родини, статус в ній дитини, режим дня;
- психологічна готовність. Вона передбачає інтелектуальну готовність дитини до навчання: розвинуті пізнавальні здібності, емоційна зрілість, волева регуляція поведінки, мотиваційна та комунікативна готовність;
- правильна організація режиму дня згідно санітарно-гігієнічних норм. Режим дня дитини повинен відповідати віковим особливостям;
- організація рухової активності дитини. Це гарний спосіб запобігання стомленості та підтримка працездатності [22].

Процес адаптації до навчальної діяльності першокласників може викликати психічне навантаження. Воно пов'язане з наступними факторами:

- фізична або психологічна незрілість. Дитина просто не готова до нових навантажень;
- емоційна незрілість;
- низька самооцінка;
- високий рівень тривожності;
- негативний вплив найближчого оточення;
- відсутність мотивації до навчання;
- низький рівень соціалізованості;
- особливі освітні потреби [16].

Отже, діти семи років отримують нову соціальну роль – роль школяра. Вони проходять етап інтенсивного фізичного, морального та інтелектуального розвитку. І саме через це у дітей виникає криза семи років.

1.3. Особливості переживання кризи 7 років

Вік семи років – черговий критичний період у житті дитини. Він знаменує собою перехід на наступну стадію розвитку, формування готовності до навчання у школі. Основна причина нової кризи – можливості гри дитиною вичерпані. Все дошкільне дитинство гра була не просто найулюбленішим заняттям – вона була стимулом та умовою їхнього розвитку. Але рано чи пізно настає момент, коли персонажі та ролі, іграшки та уявні ситуації вже не можуть повністю задовольнити потребу семи-річної дитини у пізнанні навколишнього світу. У дитини виникає нова потреба дізнатися про неявну, приховану причину явищ і подій, навчитися передбачати та планувати результати своїх вчинків. Кризу семи років називають періодом народження соціального Я дитини. Під час кризи семи років збирається матеріал для побудови власного Я: дитина вже може захотіти і не заплакати, не боятися, захотіти та зрозуміти, потім вивчити [10].

Саме на рубежі дошкільного та молодшого шкільного віку виникає здатність та потреба виконувати соціальну роль. Такою бажаною для дитини роллю стає статус учня. Навчання втілює для дитини новий, дорослий спосіб життя.

Дитина починає узагальнювати, осмислювати переживання, відповідно змінюється її поведінка, зникає безпосередність та імпульсивність, властива дошкільникам. Відбувається і кардинальна зміна її самооцінки. Якщо в 6 років дітям властиве лише позитивне ставлення до себе, то до 7 років самооцінка стає більш адекватною та диференційованою. Виникає довільність діяльності та поведінки. Дитина вже здатна свідомо керувати своєю поведінкою, може освоювати правила.

Спостерігається зростання пізнавальної активності, перехід від ігрової діяльності до навчальної, формування внутрішньої позиції школяра. Зовні це проявляється в тому, що дитині вже нудно робити те, що вона робила раніше, з'являються нові інтереси. Діти починають мріяти про школу, вибиваються з режиму дитячого садка, обтяжуються суспільством малюків. Виникає потреба у придбанні нових знань та умінь [20].

Змінюються стосунки з дорослими – діти хочуть більшої самостійності, відповідно, можуть не виконувати звичні вимоги, але добре робити щось за власною ініціативою. Зростає зацікавлене ставлення до стороннього дорослого.

Поведінка дитини нерідко мінлива. Можуть спостерігатися суперечки, непослух, примхи, впертість, гостра реакція на критику. Негативні прояви зазвичай спостерігаються у звичних умовах, у нових для дитини ситуаціях вони не зустрічаються.

Поведінка дітей змінюється: вони порушують правила, стають неслухняними, упертими. В результаті з ними важко впоратися. З психологічного погляду це закономірний, необхідний етап у розвитку дитини: вона пробує себе нових ситуаціях, освоює нові форми поведінки.

Вступаючи в суперечки з батьками, вона хіба що приміряє на собі роль дорослого. Такі прояви є нормальним явищем. Чим менше дитина підготовлена до школи, тим сильніше у неї проявляється криза. Хоча її прояви у молодшому шкільному віці є більш м'якими, то наслідки для соціального становлення виявляються згубними. Тому у процесі вирішення проблеми щодо кризи семи років важливо працювати на випередження – тобто профілактику [25].

У цей період дитина потребує відповідної реакції на свою поведінку. Їй треба побачити себе в новій якості дорослого, тому вона очікує від дорослого реакцію свою нову поведінку.

У поведінці стосовно дітей семи років можливі дві стратегії: безумовна заборона та повне потурання. У першому випадку дитина втрачає можливість реально зробити щось, оцінити свої можливості, а отже, розвиватися. У другому воев не може відчутти меж, що також призводить до негативних результатів. Таким чином, обидві ці стратегії неадекватні завданням розвитку дитини. Припинення дій дитини не тільки нерезультативно, а й шкідливо. Чому б не навчалася дитина, вона повинна відчувати важливість і потребу своїх занять, набувати впевненості в собі, тоді в подальшому житті вона поводитиметься впевнено та адекватно, зможе невимушено та ефективно використовувати свої навички та інтелект. Однак у житті кожної дитини обов'язково мають бути правила (обмеження, вимоги, заборони). При цьому правил не повинно бути надто багато, і вони мають бути гнучкими [10].

У зв'язку з виходом дитини на новий рівень розвитку дорослим слід переглянути свої вимоги, поступово розширюючи зону її самостійності, дозволяючи дитині надходити на її власний розсуд чи бажання. Не слід втручатися у справу, якою зайнята дитина, якщо вона не просить про допомогу. Поступово, але неухильно необхідно знімати з себе турботу та відповідальність за особисті справи дитини та передавати їх їй. Дозволити дитині стикатися з негативними наслідками своїх дій (або бездіяльності). Тільки тоді вона дорослішатиме і ставатиме свідомою [20].

Необхідно надавати дитині можливості нових видів діяльності. Можна пропонувати нові форми занять, нові обов'язки. Розширення сфери інтересів дитини потребує заохочення. Слід підтримувати інтерес дитини до світ людей та речей, давати їй їжу для розвитку (походи до музеїв, на екскурсії).

У цьому віці можливі словесні форми допомоги дитині. Корисно обговорювати з нею її вимоги та бажання, це дає можливість відтворити дії в словах, не програючи їх у реальності. Конструктивний діалог з дитиною, надання їй можливості висловити свою думку – одна з форм адекватної реакції дорослого на поведінку дитини, що змінилася. За негативізму слід спокійно і твердо наполягати на сімейних вимогах, пояснюючи дитині, чому виникли такі правила. У деяких випадках можна коротко сказати: «Так прийнято».

Якщо помітно, що дитина охолола до ігор і забав, необхідно давати їй книги, тим самим давати їй поштовх до подальшого розвитку. Тепер вона буде спрямована на здобуття нових знань та на вміння контролювати свою поведінку. Дитина знову знайде бажання підкорятися дорослим, слухатися їх, але тепер у новій ситуації – у навчальній діяльності [11].

Таким чином, як і в попередні кризи розвитку, необхідно емоційно підтримувати дитину, не відмовляти їй у допомозі, але припиняти неприйнятну поведінку. Це допомагає дитині знайти своє місце в умовах життя, що змінюються.

Висновки до розділу 1

Отже, термін «криза» включає протиріччя, втрату, небезпеку, ризик, критичний період. Одні дослідники під кризами розуміють незаплановані та небажані процеси, які можуть суттєво порушити функціонування людини в майбутньому, інші ж не ототожнюють це поняття з негативними тенденціями, а пов'язують їх з протилежним процесом – розвитком.

Внутрішня детермінація обумовлена внутрішніми поступовими змінами що приводять до якісного стрибка. Зовнішня детермінація представлена змінами певних обставин життя людини, за яких існуючі життєві ролі не відповідають соціальним рольовим очікуванням.

Психологічна криза є одним із проявів соціально-психологічного ураження особистості в ситуації втрати або загрози втрати великої цінності чи майна. Проблема виникає через нездатність подолати проблеми на шляху до досягнення важливих цілей способами, заснованими на особистому минулому досвіді. Кризовий стан характеризується сильними емоціями: незахищеністю, хаосом, тривогою, переживанням власної нікчемності, беспорядності, самотності, безнадії, песимістичною оцінкою людства, сьогодення і майбутнього. З точки зору психології, в проблемній ситуації відбуваються зміни психічних процесів і мислення, знижується обсяг уваги, знижується інтеграція інформації. Спостерігаються також соматовегетативні захворювання: людина дихає, плаче і зітхає; фізична слабкість, втома, стомлюваність; у неї порушується сон, апетит та інша діяльність. Тривога та стрес, викликані стресовою ситуацією, можуть знизити точність і глибину розуміння інших людей. Людина в цій ситуації підкреслює швидкість поганої ситуації, у неї залишається менше часу, щоб вирішити справу. У цих людей також є розлад особистості: вони не впевнені, що зможуть протистояти негативним емоціям.

Адаптацію молодших школярів до навчання в молодшій школі слід розглядати не тільки як пристосування до нових фізіологічних, психологічних та соціальних умов, але і як здатність дитини до подальшого розвитку в суспільстві.

Як і в попередні кризи розвитку, необхідно емоційно підтримувати дитину, не відмовляти їй у допомозі, але припиняти неприйнятну поведінку. Це допомагає дитині знайти своє місце в умовах життя, що змінюються.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗИ 7 РОКІВ

2.1. Первинне дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років

Для визначення рівня психологічних особливостей переживання кризи 7 років нами була обрана база дослідження. Нею став заклад середньої освіти «Заворицька гімназія Калитянської селищної ради Броварського району Київської області». Вибірка складалась із 17 дітей-першокласників (7 років). Їх було розділено на дві групи – експериментальна (9 учнів) та контрольна (8 учнів).

Задля визначення наявності та стану психологічної кризи 7 років в експериментальній та контрольній групах нами було розроблено картку діагностичного обстеження (Додаток А).

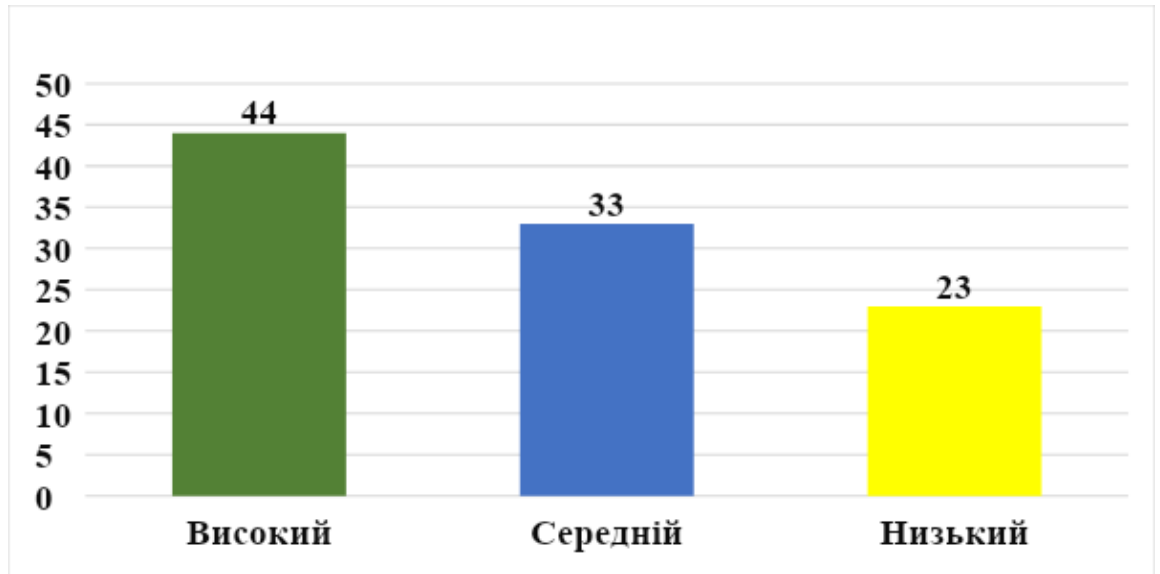
На кожному дитину заводилась окрема картка. За відповідями батьків було підраховано та виставлено бали. Якщо дитина за відповідями батьків набрала від 10 до 20 балів, то це означає високу вірогідність кризи. У випадку, коли набрано від 5 до 10 балів, то це означало середній рівень прояву кризи (тобто вона може тільки починатись) та від 0 до 5 балів – низька вірогідність прояву кризи у дитини.

Результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній групі представлено в таблиці 2 та на рисунку 1.

Таблиця 2.

Результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній групі

Рівні	Високий	Середній	Низький
Показники (у %)	44	33	23

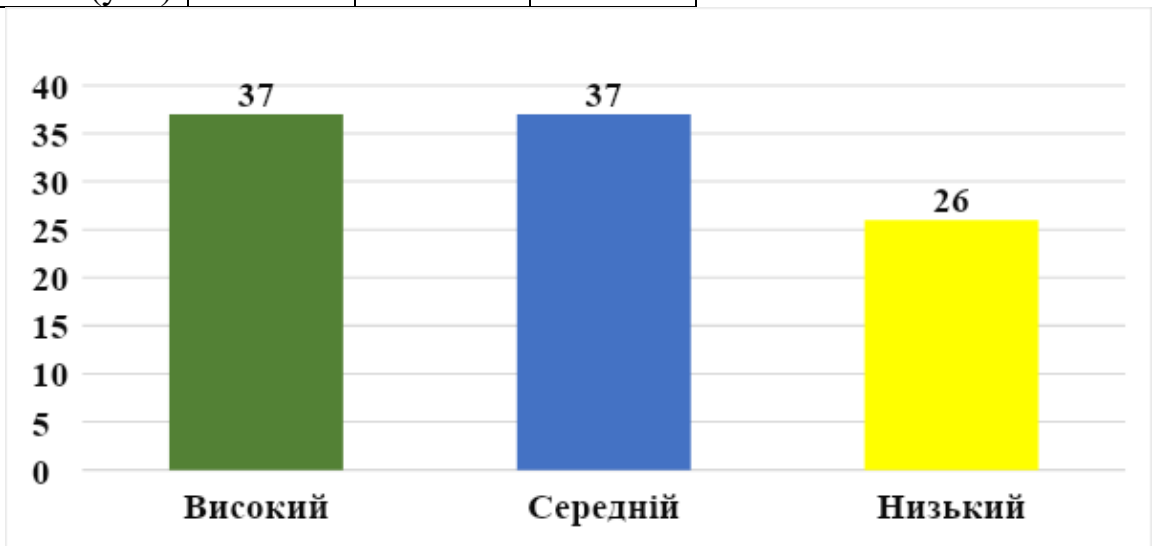
Рис.1. Результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній групі

Результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в контрольній групі представлено в таблиці 3 та на рисунку 2.

Таблиця 3.

Результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в контрольній групі

Рівні	Високий	Середній	Низький
Показники (у %)	37	37	26

Рис.2. Результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в контрольній групі

Отже, в експериментальній групі 4 діти (44%) мають високий рівень розвитку кризи, 3 (33%) – середній рівень та 2 діти (23%) – низький рівень. В той час як в контрольній групі показники майже сходяться з експериментальною групою: 3 діти (37%) мають високий рівень розвитку кризи, 3 (37%) – середній рівень та 2 діти (26%) – низький рівень.

Тож ми зробили висновок про необхідність підбору та апробації методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років на прикладі експериментної групи.

2.2. Методи гармонізації процесу переживання кризи 7 років

Для того, щоб подолати кризу 7 років, батькам, вчителям та соціально-психологічній службі необхідно працювати злагоджено та комплексно.

Надзвичайно важливим є спілкування і розуміння. Дитину необхідно слухати та надавати можливість висловити свої почуття, думки та переживання.

Для подолання кризи необхідно створити стабільне та сприйнятливе середовище, де буде безпечно розвиватись дитина.

Не слід забувати про розвиток соціальних навичок. Важливо навчити дитину вирішувати конфлікти, співпрацювати з іншими дітьми. Саме соціальні навички допомагають взаємодіяти з навколишнім світом та швидше пізнавати його. Ігри та вправи для розвитку соціальних навичок надано в додатку Б.

Також необхідно сприяти самовираженню дитини, розвитку її творчих навичок та інтересів. Це допомагає також розкрити творчий потенціал дитини.

Цікавим методом гармонізації процесу переживання кризи 7 років є метод казкотерапії.

У науковій літературі є багато визначень терміну казкотерапії. Ми вважаємо необхідним і доцільним розглянути деякі з них.

Філь О. вважає, що казкотерапія – це спільне з клієнтом відкриття тих знань, які живуть в душі та є терапевтичними в даний момент [24].

Також казкотерапія – це процес утворення зв'язків між казковими подіями і поведінкою в реальному житті; процес перенесення казкового сенсу до реальності. Спираючись на К. Юнга, автор виділяє казкотерапію, як процес активізації ресурсів, потенціалу особистості. Ще одне з визначень, яке аналізує Н. Герман, автором якого є Е. Берн – казкотерапія – розкриття внутрішнього та зовнішнього світу, осмислення пережитого, моделювання майбутнього, процес підбору кожному клієнту своєї особливої казки [8].

За визначенням О. Філь, казкотерапія – це метод практичної реалізації соціально-педагогічної профілактики і допомоги особистості, яка опинилась у складній життєвій ситуації, через мобілізацію її ресурсного потенціалу з використанням метафоричної форми казки [24].

Отже, ми дійшли висновку, що всі ці визначення мають багато чого спільного, наприклад те, що казка розкриває внутрішній світ особистості, вона може прикрашати цей світ, покращувати його.

Н. Герман вважає, що метою казкотерапії є підведення людини до усвідомлення своєї внутрішньої сутності, своєї цілісності і неповторності, до відчуття гармонії із собою і світом. У процесі казкотерапії людина навчається

сприймати себе такою, якою вона є, усвідомлювати себе й інших людей, як неповторну індивідуальність. Автор пише, що у кожної людини є потреба у самовираженні, яка здебільшого, залишається незадоволеною, що породжує внутрішній конфлікт [8].

Головний елемент казкотерапії – це казка, тобто вид художньої прози, що походить від народних переказів, порівняно коротка розповідь про фантастичні події та персонажі. Слід відрізнити казку від байки, яка чітко містить повчання. Вже в самому слові «казка» міститься стисла вказівка на певні ознаки цього жанру: казка – від слова «казати», це те, що «кажеться», тобто розповідається [29].

У формі казки, метафори можуть бути синтезовані численні сучасні соціально–психологічні технології, необхідні педагогам, вихователям, соціальним працівникам, батькам. Тому основним завданням казкотерапії стало синтезування найбільш ефективних технологій в рамках казкової форми та об'єднання і адаптація багатьох терапевтичних прийомів в єдиний казковий контекст. В цьому полягає актуальність і новизна комплексної казкотерапії. Це метод, що використовує казкову форму, ореол чарівництва для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розвитку адаптивних навичок, вдосконалення способів взаємодії з навколишнім світом, а також навчання, діагностики і корекції [24].

Казки, як одна із культурних форм становлення духовності людини, з давніх часів побутують у різних народів і, певною мірою, наближені за своїм походженням, до сказань, саг, переказів, легенд, епічних пісень.

Існують різні підходи до класифікації казок, проте ця проблема і дотепер залишається відкритою. Уперше науковим вивченням та класифікацією казок зайнявся фінський фольклорист А. Аарне, за класифікацією якого, чарівні казки охоплюють такі категорії мотивів: чарівний супротивник; чарівний чоловік (дружина); чарівне завдання; чарівний помічник; чарівний предмет; чарівна сила або вміння; інші чарівні мотиви. Згодом теорію класифікації казки за змістом запропонували російський вчений В. Міллер (з чарівним змістом, побутові, про тварин) та німецький дослідник В. Вундт (міфологічні казки–байки, чисті чарівні казки, біологічні казки і байки, чисті байки про тварин, казки «про походження», жартівливі казки і байки, моральні байки) [7].

На думку Л. Шика, казка нерідко приписує однакові дії різним персонажам, тому доцільно вивчати її «за функціями діючих персонажів»: «Постійними, усталеними елементами казки постають функції діючих осіб, незалежно від того, ким і як вони виконуються» [28].

Казкотерапія в нашому дослідженні розглядається як інструмент подолання психологічної кризи 7 років. Казки грають велику роль в гармонійному розвитку особистості. Моральні уявлення і думки людей не завжди відповідають їхнім моральним почуттям і вчинкам, тому недостатньо тільки знати, розуміти, висловлюватися на користь моральних вчинків, – слід виховувати себе так, щоб хотіти і вміти ним бути, а це вже галузь почуттів,

переживань, емоцій. Казки допомагають розвинути чуйність, доброту, роблять контрольованим і цілеспрямованим емоційно-моральний розвиток молоді людини. Все це є складовими соціально-активної особистості, адже казка розширює рамки звичайного життя. Дуже важливо створити умови для активної діяльності, в яких знайшли б своє застосування почуття, випробувані під час опрацювання казок [8]. Процес пізнання світу і власних можливостей, подібний казковій дорозі, повній несподіваних знахідок і пригод, а казкова історія, яка передає життєвий досвід багатьох поколінь, наповнена дивовижними образами, таємницею і чарами, – часто буває найкоротшою стежкою, по якій можливо підійти до внутрішнього світу молоді людини, допомогти їй зрозуміти закони навколишньої дійсності [8].

Як зазначає О. Федій, ефективність казкотерапевтичного методу в роботі молодими людьми з особливими освітніми потребами виправдовується такими положеннями:

- 1) казка – один із засобів, що дозволяє об'єднати дорослого та молоді людину, дає можливість зрозуміти один одного;
- 2) казка дає слухачеві необхідну гаму переживань, які викликають добрі, серйозні почуття;
- 3) казка – це засіб соціалізації юнаків, що допомагає увійти в суспільне життя, адаптуватися в ньому та самовиразитися у соціумі;
- 4) казка – це вид мистецтва, що має певну терапевтичну функцію, яку Арістотель означив як «катарсис» – очищення душі, зняття стресу, заспокоєння;
- 5) казка має профілактичну функцію (виховання здорового способу життя) [23].

Таким чином, ми вважаємо, що за допомогою казки можливо допомогти дитині 7 років легше пережити психологічну кризу.

Унікальність методу казкотерапії, порівняно з іншими інноваціями, виявляється у багатоваріативному функціонально-змістовому потенціалі, відсутності протипоказань для роботи з різними категоріями клієнтів (за віком, станом здоров'я, соціальним статусом тощо), етнічній близькості та природовідповідності українському менталітету. Серед переваг використання для вирішення кола актуальних психологічних проблем – безпосередній вплив на емоційно-почуттєву сферу особистості, здатності змінювати моделі поведінки, актуалізувати приховані ресурсні можливості у складних життєвих ситуаціях. У широкому контексті – це науково обґрунтований метод комплексної допомоги особистості; а у вузькому – інструмент, який може ситуативно використовуватись у різних видах професійної діяльності соціального педагога.

Також нами було надано наступні рекомендації для батьків щодо гармонізації процесу переживання кризи 7 років.

1. Для початку Ви повинні завжди пам'ятати, що кризи – це тимчасові явища. Вони минають, їх треба пережити.
- 2.

3. Будьте терплячі, шанобливі та уважні до дитини. Любіть її, але не прив'язуйте до себе. Нехай у неї будуть друзі, своє коло спілкування. Будьте готові підтримати дитину, вислухати та підбадьорити її. Впоратися з проблемою
4. це легше, коли вона тільки виникла і не призвела до негативних наслідків.
5. Причина гострого перебігу кризи – авторитарність та жорсткість стосовно дитини з боку батьків. Тому необхідно подумати, чи всі заборони обґрунтовані. Чи не можна дати дитині більше свободи та самостійності.
6. Спробуйте змінити своє ставлення до дитини. Вона уже не маленька: уважно поставтеся до її думок та міркувань, постарайтеся її зрозуміти. Важливо насправді прислухатися до дитини, а не просто вдавати.
7. Моралі та накази під час цієї кризи не працюють. Намагайтеся не змушувати, а переконувати. Розмірковувати та аналізувати разом з дитиною можливі наслідки її дій.
8. Якщо ваші стосунки з дитиною стали суцільними скандалами та образами – вам потрібно на якийсь час відпочити один від одного. Відправте дитину до родичів на кілька днів, а до її повернення прийміть тверде рішення не кричати і не виходити з себе будь-що-будь.
9. Важливо, щоб дитина йшла до першого класу підготовленою. Тоді адаптація до школи проходитиме легше, і криза не посилюватиметься. Йдеться про рівні загальних знань: навколишній світ, пори року, геометричні фігури, своє ім'я, місто, в якому вона живе, розвитку пам'яті і т.д. І про психологічну готовність. Розкажіть, що вона має (з позитивним забарвленням). Які можуть бути складнощі та як можна з ними впоратися, проведіть екскурсію школою.
10. Заохочуйте спілкування з друзями її віку.
11. Вчіть дитину керувати емоціями (на прикладі своєї поведінки). Ігри та вправи та керування емоціями надано в додатку В.
12. Слідкуйте за станом здоров'я. Хвора, ослаблена дитина гірше сприймає нову інформацію, не йде на контакт із оточуючими.
13. Якнайбільше оптимізму та гумору у спілкуванні з дітьми. Це завжди допомагає.

2.3. Повторне дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років

Після апробації методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років було проведено повторне дослідження в експериментальній та контрольній групах.

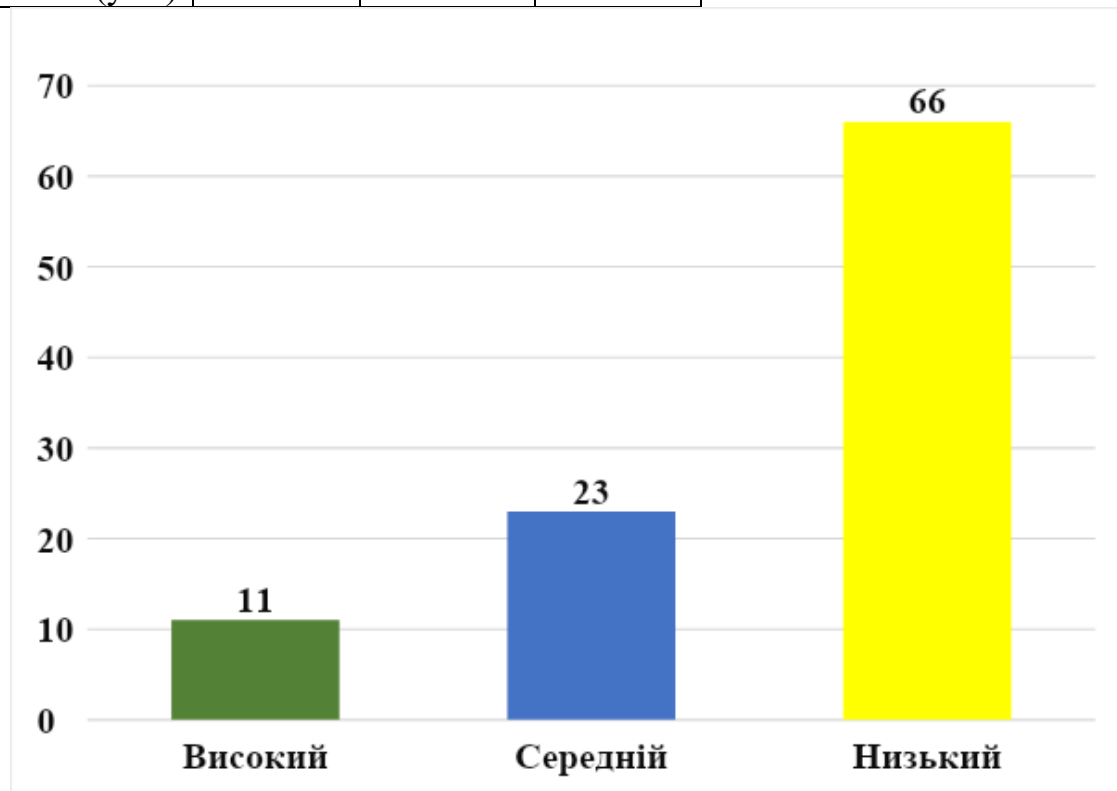

Результати повторного дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній групі представлено в таблиці 4 та на рисунку 3.

Таблиця 4.

Результати повторного дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній групі

Рівні	Високий	Середній	Низький
Показники (у %)	11	23	66

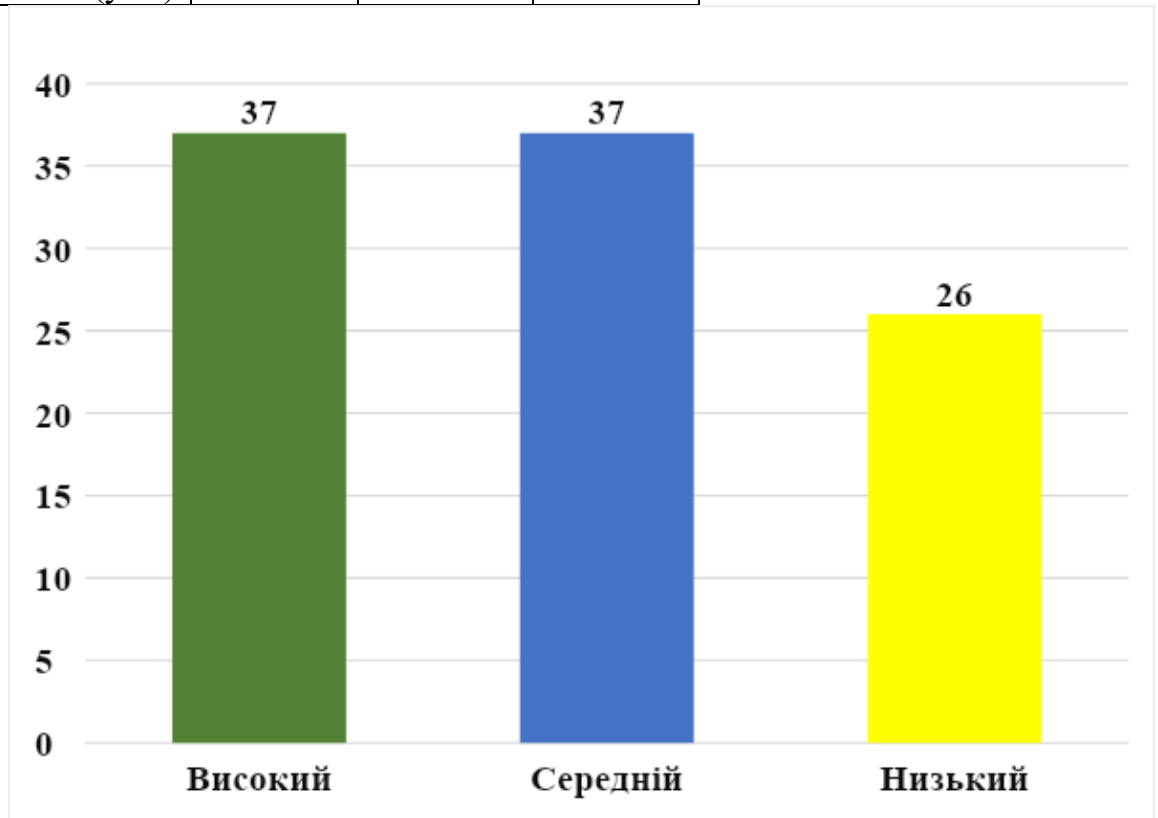
Рис.3. Результати повторного дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній групі

Результати повторного дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в контрольній групі представлено в таблиці 5 та на рисунку 4.

Таблиця 5.

Результати повторного дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в контрольній групі

Рівні	Високий	Середній	Низький
Показники (у %)	37	37	26

Рис.4. Результати повторного дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в контрольній групі

Порівняльні результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній та контрольній групі на прикінцевому етапі експерименту представлено в таблиці 6 та на рисунку 5.

Таблиця 6.

Порівняльні результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній та контрольній групі на прикінцевому етапі експерименту

Рівні	В исокий	Се редній	Н изький
Експериментальна група	11	23	66
Контрольна група	37	37	26

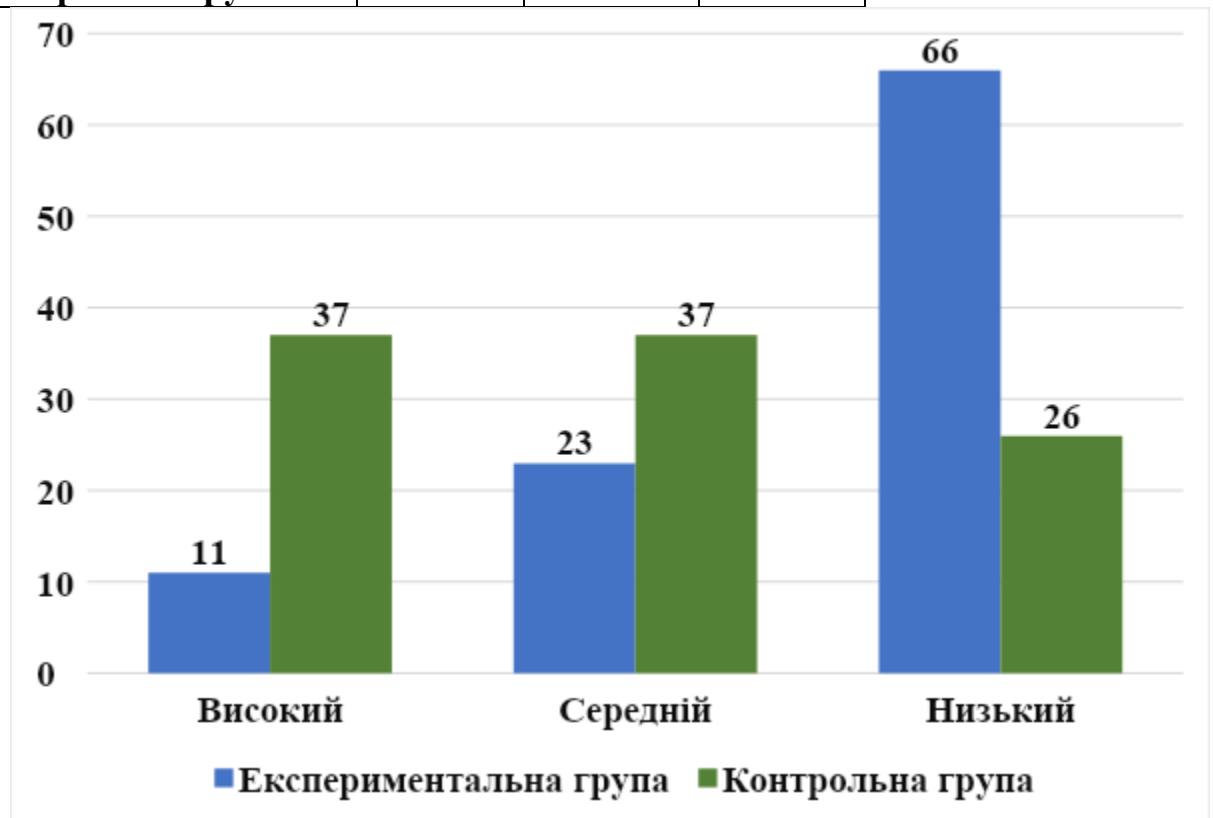

Рис. 5. Порівняльні результати дослідження психологічних особливостей переживання кризи 7 років в експериментальній та контрольній групі на прикінцевому етапі експерименту

Як видно із представлених результатів в експериментальній групі знизився рівень психологічної кризи. Змінився високий рівень (з 44% до 11%), середній рівень зменшився (з 33% до 23%) та низький рівень підвищився (з 23% до 66%). Разом з тим в контрольній групі змін майже не відбулось.

Отримані данні свідчать про успішну апробацію запропонованих методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років.

Висновки до розділу 2

Для визначення рівня психологічних особливостей переживання кризи 7 років нами була обрана база дослідження. Нею став заклад середньої освіти «Заворицька гімназія Калитянської селищної ради Броварського району Київської області». Вибірка складалась із 17 дітей-першокласників (7 років). Їх було розділено на дві групи – експериментальна (9 учнів) та контрольна (8 учнів).

Задля визначення наявності та стану психологічної кризи 7 років в експериментальній та контрольній групах нами було розроблено картку діагностичного обстеження (Додаток А).

На кожному дитину заводилась окрема картка. За відповідями батьків було підраховано та виставлено бали. Якщо дитина за відповідями батьків набрала від 10 до 20 балів, то це означає високу вірогідність кризи. У випадку, коли набрано від 5 до 10 балів, то це означало середній рівень прояву кризи (тобто вона може тільки починатись) та від 0 до 5 балів – низька вірогідність прояву кризи у дитини.

В експериментальній групі 4 дитини (44%) мають високий рівень розвитку кризи, 3 (33%) – середній рівень та 2 дітей (23%) – низький рівень. В той час як в контрольній групі показники майже сходяться з експериментальною групою: 3 дитини (37%) мають високий рівень розвитку кризи, 3 (37%) – середній рівень та 2 дітей (26%) – низький рівень.

Тож ми зробили висновок про необхідність підбору та апробації методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років на прикладі експериментної групи.

Для того, щоб подолати кризу 7 років, батькам, вчителям та соціально-психологічній службі необхідно працювати злагоджено та комплексно.

Надзвичайно важливим є спілкування і розуміння. Для подолання кризи необхідно створити стабільне та сприйнятливий середовище, де буде безпечно розвиватись дитина. Не слід забувати про розвиток соціальних навичок. Також необхідно сприяти самовираженню дитини, розвитку її творчих навичок та інтересів. Це допомагає також розкрити творчий потенціал дитини. Цікавим методом гармонізації процесу переживання кризи 7 років є метод казкотерапії.

Унікальність методу казкотерапії, порівняно з іншими інноваціями, виявляється у багатоваріативному функціонально-змістовому потенціалі, відсутності протипоказань для роботи з різними категоріями клієнтів (за віком, станом здоров'я, соціальним статусом тощо), етнічній близькості та природовідповідності українському менталітету. Серед переваг використання для вирішення кола актуальних психологічних проблем – безпосередній вплив на емоційно-почуттєву сферу особистості, здатності змінювати моделі поведінки, актуалізувати приховані ресурсні можливості у складних життєвих ситуаціях. У широкому контексті – це науково обґрунтований метод комплексної допомоги особистості; а у вузькому – інструмент, який

може ситуативно використовуватись у різних видах професійної діяльності соціального педагога.

Також нами було надано рекомендації для батьків щодо гармонізації процесу переживання кризи 7 років.

Після апробації методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років було проведено повторне дослідження в експериментальній та контрольній групах.

В експериментальній групі знизився рівень психологічної кризи. Змінився високий рівень (з 44% до 11%), середній рівень зменшився (з 33% до 23%) та низький рівень підвищився (з 23% до 66%). Разом з тим в контрольній групі змін майже не відбулось.

Отримані данні свідчать про успішну апробацію запропонованих методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років.

ВИСНОВКИ

Отже, виходячи з усього вищеозначеного, можна зробити наступні висновки.

1. Було визначено, що термін «криза» включає протиріччя, втрату, небезпеку, ризик, критичний період. Одні дослідники під кризами розуміють незаплановані та небажані процеси, які можуть суттєво порушити функціонування людини в майбутньому, інші ж не ототожнюють це поняття з негативними тенденціями, а пов'язують їх з протилежним процесом – розвитком. Внутрішня детермінація обумовлена внутрішніми поступовими змінами що приводять до якісного стрибка. Зовнішня детермінація представлена змінами певних обставин життя людини, за яких існуючі життєві ролі не відповідають соціальним рольовим очікуванням. Психологічна криза є одним із проявів соціально-психологічного ураження особистості в ситуації втрати або загрози втрати великої цінності чи майна. Проблема виникає через нездатність подолати проблеми на шляху до досягнення важливих цілей способами, заснованими на особистому минулому досвіді. Кризовий стан характеризується сильними емоціями: незахищеністю, хаосом, тривогою, переживанням власної нікчемності, безпорадності, самотності, безнадії, песимістичною оцінкою людства, сьогодення і майбутнього. З точки зору психології, в проблемній ситуації відбуваються зміни психічних процесів і мислення, знижується обсяг уваги, знижується інтеграція інформації. Спостерігаються також соматовегетативні захворювання: людина дихає, плаче і зітхає; фізична слабкість, втома, стомлюваність; у неї порушується сон, апетит та інша діяльність. Тривога та стрес, викликані стресовою ситуацією, можуть знизити точність і глибину розуміння інших людей. Людина в цій ситуації підкреслює швидкість поганої ситуації, у неї залишається менше часу, щоб вирішити справу. У цих людей також є розлад особистості: вони не впевнені, що зможуть протистояти негативним емоціям.

2. Адаптацію молодших школярів до навчання в молодшій школі слід розглядати не тільки як пристосування до нових фізіологічних, психологічних та соціальних умов, але і як здатність дитини до подальшого розвитку в суспільстві. Як і в попередні кризи розвитку, необхідно емоційно підтримувати дитину, не відмовляти їй у допомозі, але припиняти неприйнятну поведінку. Це допомагає дитині знайти своє місце в умовах життя, що змінюються.

3. Для визначення рівня психологічних особливостей переживання кризи 7 років нами була обрана база дослідження. Нею став заклад середньої освіти «Заворицька гімназія Калитянської селищної ради Броварського району Київської області». Вибірка складалась із 17 дітей-першокласників (7 років). Їх було розділено на дві групи – експериментальна (9 учнів) та контрольна (8 учнів).

4. В експериментальній групі 4 дитини (44%) мають високий рівень розвитку кризи, 3 (33%) – середній рівень та 2 дітей (23%) – низький рівень. В той час як в контрольній групі показники майже сходяться з експериментальною групою: 3 дитини (37%) мають високий рівень розвитку кризи, 3 (37%) – середній рівень та 2 дітей (26%) – низький рівень. Тож ми зробили висновок про необхідність підбору та апробації методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років на прикладі експериментної групи.

5. Для того, щоб подолати кризу 7 років, батькам, вчителям та соціально-психологічній службі необхідно працювати злагоджено та комплексно. Надзвичайно важливим є спілкування і розуміння. Для подолання кризи необхідно створити стабільне та сприйнятливe середовище, де буде безпечно розвиватись дитина. Не слід забувати про розвиток соціальних навичок. Також необхідно сприяти самовираженню дитини, розвитку її творчих навичок та інтересів. Це допомагає також розкрити творчий потенціал дитини. Цікавим методом гармонізації процесу переживання кризи 7 років є метод казкотерапії. Унікальність методу казкотерапії, порівняно з іншими інноваціями, виявляється у багатоваріативному функціонально-змістовому потенціалі, відсутності протипоказань для роботи з різними категоріями клієнтів (за віком, станом здоров'я, соціальним статусом тощо), етнічній близькості та природовідповідності українському менталітету. Серед переваг використання для вирішення кола актуальних психологічних проблем – безпосередній вплив на емоційно-почуттєву сферу особистості, здатності змінювати моделі поведінки, актуалізувати приховані ресурсні можливості у складних життєвих ситуаціях. У широкому контексті – це науково обґрунтований метод комплексної допомоги особистості; а у вузькому – інструмент, який може ситуативно використовуватись у різних видах професійної діяльності соціального педагога. Також нами було надано рекомендації для батьків щодо гармонізації процесу переживання кризи 7 років.

6. Після апробації методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років було проведено повторне дослідження в експериментальній та контрольній групах. В експериментальній групі знизився рівень психологічної кризи. Змінився високий рівень (з 44% до 11%), середній рівень зменшився (з 33% до 23%) та низький рівень підвищився (з 23% до 66%). Разом з тим в контрольній групі змін майже не відбулось. Отримані данні свідчать про успішну апробацію запропонованих методів гармонізації процесу переживання кризи 7 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barton L. Crisis in organizations: Managing and communicating in the Heat of Chaos. Cincinnati. Ohio: South-Western, 1993.
2. Forgue B. Nouvelles approches de la gestion des crises. Rev française de gestion. Paris, 1996. № 108.
3. Lagadec P. Un nouveau champ de responsabilité pour les dirigeants. The Virtual Corporation. New York, 1993; Rev française de gestion. Paris, 1996. № 108.
4. Rouh-Dufort Ch. Crisis: des possibilités d'apprentissage pour ... entreprise. Rev française de gestion. Paris, 1996. № 108.
5. Андрійчук С. В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (від теорії до практики) : навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2014. 120 с.
6. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. Київ : НІОС, 2001.
7. Гейдар Л., Довбах Г. Соціальна реклама в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ : ПЦ «Фоліант», 2004. 96 с.
8. Герман Н. І. Казкотерапія як один із методів практичної діяльності психолога: методичний посібник. Черкаси : Вид. від. Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. 2015. 142 с.
9. Гончарук І. Створення вчителем комфортних умов для адаптації першокласників до навчання у школі. Початкова школа. 2013. № 7. С. 42-44.
10. Дуткевич Т. Конфліктологія з основами психології управління: Навчальний посібник. Мін-во освіти і науки України, Кам'янець-Подільський державний ун-т, Ін-т соціальної реабілітації та розвитку дитини . Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 455 с.
11. Заброцький М. М. Педагогічна психологія: курс лекцій. Київ : МАУП, 2000. 100 с.
12. Іванюта С.М. Антикризове управління: Навч. посіб. Київ : Центр учбової літ., 2007.
13. Кулик С.М. Психологічні особливості управління професійною адаптацією вчителів : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2004. 140 с.
14. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: навчальний посібник. Київ : МАУП, 2002. 136 с.
15. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. 204 с.
16. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільськ : Кам'янець-Подільський державний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.

- 17.Панк В. Г. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації. URL: <http://bit.ly/1Tca11E>
- 18.Пилипенко Н.М. Вплив кризи професійного становлення на саморозвиток особистості. Педагогіка і психологія. 2005. № 2. С. 116-126.
- 19.Поддєрьогін Ф. Фінанси підприємств: Підручник. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ : КНЕУ, 2000.
- 20.Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. Київ : Академ-видав, 2011. 384 с.
- 21.Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Адаптація. Психологічний словник. Київ: Науковий світ, 2007. С.12.
- 22.Сікора Я. Б. Адаптація як об'єкт наукового дослідження: психологопедагогічний аналіз. Ужгород : Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «педагогіка. Соціальна робота». 2022. № 2 (51). С.135-139.
- 23.Федій О. А. Естетотерапія. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 256 с.
- 24.Філь О. В. Соціалізація майбутніх соціальних педагогів у рамках спецкурсу «Основи казко терапії». Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків: Основа, 2006. №17. С. 421-426.
- 25.Холковська І. Л. Корекційна педагогіка. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. 328 с.
- 26.Чернявський А. Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2006.
- 27.Шершньова Є.З. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2007.
- 28.Шик Л. А. Казкотерапія в роботі з дошкільниками. Харків : ВГ «Основа», 2012. 240 с.
- 29.Ярмаченко М. Д. Педагогічний словник. Київ : Пед. думка, 2001. 516 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Картка діагностичного обстеження психологічної кризи 7 років

Батькам було поставлено наступні питання. Для відповіді на кожне з них потрібно використовувати наступну шкалу:

1 – твердження повністю підходить до актуального стану дитини, явище постійно повторюється; 2 – явище носить періодичний характер; 3 – твердження повністю не підходить для опису поведінки та стану дитини.

Питання	Відповідь
1. Поведінка малюка кардинально змінилося в останні півроку.	
2. Він почав грубити старшим і постійно їм суперечити.	
3. Практично перестав цікавитися розвиваючими та навчальними заняттями в дитячому садку та системі додаткової освіти.	
4. Практично перестав сам грати іграшками, зате став більш активно взаємодіяти з однолітками.	
5. Старші діти цікавлять його більше, ніж однолітки і ті, хто молодший.	
6. Любить грати «в школу».	
7. Часто конфліктує з членами сім'ї.	
8. Впертість, яка проявляється у спробах відстояти свою думку у що б то не стало.	
9. Кривляється, блазнює, химерно сміється і розмовляє.	
10. Намагається наслідувати дорослим у висловлюваннях і поведінці.	

Якщо вдалося набрати від 10 до 20 балів, то криза семи років на обличчя, батькам неодмінно потрібно трохи підлаштовувати своє ставлення до дитини під його новий стан і змінювати тактику поведінки при взаємодії з ним. Якщо набрано від 5 до 10 балів, значить, криза або тільки починається, або вже підходить до свого завершення. При 0-5 балах кризовий стан відсутнє, воно або виникне пізніше, або вже пройшло.

Додаток Б

Ігри та вправи для розвитку соціальних навичок

Гра № 1. Презентація. Ця гра, безумовно, сподобається дитині. Запропонуйте їй виступити перед бабусею й дідусем. Вона може продемонструвати їм свої вироби або прочитати вірші. Чим швидше вона навчиться вільно говорити на публіку, тим краще. Це допоможе їй упоратися зі страхом публічних виступів, який часто зустрічається в дітей.

Гра № 2. Що відбувається на картинці? Гра добре розвиває комунікативні навички дитини. Запропонуйте їй у деталях описати, що вона бачить на зображенні: кольори, людей, дії тощо. Старші діти можуть уявити, що відбувалося до цього, що станеться далі. Дана гра розвиває уяву й логічне мислення дитини.

Гра № 3. Закінчіть історію. Почніть історію й запропонуйте дитині її закінчити. Якщо вона ще маленька, розкажіть лічилку, запропонуйте придумати інше її закінчення. Дана гра добре розвиває словниковий запас дитини.

Гра № 4. Імпровізація. Напишіть на аркушах паперу кілька тем, які цікавлять дитину. Покладіть їх у коробку. Запропонуйте їй узяти одну записку й кілька хвилин говорити на дану тему. Згодом малюк навчиться говорити на більш складні теми.

Гра № 5. Придумай історію. Дитина любить придумувати історії більше, ніж слухати. Перед початком гри розкажіть їй коротко зміст будь-якої книги. Потім покажіть дитині кілька ілюстрацій з книги. Запропонуйте їй розташувати картинки підряд. Коли вона зробить це, попросіть розповісти історію за картинками.

Гра № 6. Емоційні шаради. Напишіть на картках назви емоцій: щастя, смуток, злість, нудьга, страх та інші. Запропонуйте дитині взяти картку й, не кажучи ні слова, зобразити емоцію. Ця гра особливо корисна для дітей, які погано розпізнають емоції за виразом обличчя.

Гра № 7. Зміна лідера. Гра вчить дітей звертати увагу на невербальні сигнали. Одна дитина грає роль лідера, стає в центр кола. Вона робить якусь просту дію, наприклад, плескає в долоні або тупотить ногою. У той же час вона зображує якусь емоцію: посміхається, хмуриться тощо. Усі в колі повинні повторити дії лідера. Потім лідер повинен знайти собі заміну й подати знак: підморгнути або кивнути. Лідер змінюється, і тепер усі повинні повторити дії нового лідера.

Гра № 8. Телефон. Це класична гра на комунікацію. Діти стають у коло. Перший гравець пошепки вимовляє фразу на вухо другому. Почута фраза передається по ланцюжку. Після цього перший гравець вимовляє

фразу, яку він передав другому, а останній – почуту фразу. Найчастіше ці фрази відрізняються одна від однієї.

Гра № 9. Двадцять запитань. Ця гра вчить дитину ставити прямі запитання. Гравці сідають у коло, один сідає в центрі кола. Хто сидить у центрі, повинен загадати людину, місце або предмет, а решта гравців – вгадати його. Гравці можуть поставити дитині, що в центрі кола, 20 запитань, на які можна відповісти «так» або «ні». Якщо після 20 запитань ніхто не зможе вгадати задуманий предмет, дитина в центрі кола вважається переможцем.

Гра № 10. Угадай предмет. У цю гру грають від 5 до 7 осіб. Одному гравцеві зав'язують очі, він стає в кутку. Виберіть предмет, який необхідно вгадати. Решта гравців повинні по черзі називати ознаки цього предмета. Гравець із зав'язаними очима при цьому може ставити запитання. Ця гра вчить дитину описувати предмети.

Ігри та вправи та керування емоціями

Гра «НАЗВИ ПОЧУТТЯ»

Мета гри: збагатити внутрішній світ дитини, допомогти їй побачити різноманіття емоцій. Гра сприяє збагаченню словникового запасу дитини, розвиває слухову пам'ять.

Для гри потрібно гумовий м'ячик невеликого розміру.

Рекомендований вік дітей - від 4 років.

У цій грі можуть брати участь, як мінімум, двоє гравців, але оптимальне їх число - три-чотири людини.

По суті своїй це одна з численних ігор з м'ячем. Гравці стають або сідають в коло (якщо гравців двоє, то вони сідають один проти одного). Гра починається. Перший гравець передає м'яч тому, хто сидить поруч, той - наступному і т.д. «Родзинка» гри полягає в тому, що, передаючи м'яч, гравець повинен назвати якусь емоцію, наприклад, «злість», «радість», «захоплення». Називати можна як позитивну, так і негативну емоцію. Передавати м'яч треба швидко, довго тримати його в руках небажано. Грати можна до тих пір, поки весь запас назв емоцій не вичерпається (зрозуміло, повторюватися гравцям не можна: якщо хто-небудь з них помилково скаже те ж саме слово, то інші гравці помічають це).

Суть цієї гри не в тому, хто переможе, а хто програє, а в самому процесі. Не важливо, на кому саме закінчиться запас відповідних слів, адже словниковий запас не нескінченний. Важливо, щоб діти назвали їх якомога більше. І все-таки, щоб обійтися без образ, дорослий може повторити гру через деякий час: діти будуть вже краще орієнтуватися і цілком можливо, що той, хто сьогодні програв в наступному турі здобуде блискучу перемогу.

Гра «ВГАДАЙ, ЩО Я ВІДЧУВ»

Мета гри: збагачувати внутрішній світ дитини. Гра сприяє кращому розумінню дитиною почуттів інших людей, розвиває навички зв'язного мовлення і спілкування, вчить співпереживати.

Рекомендований вік дітей - 3 - 5 років.

Не підлягає сумніву те, що дитині легше зрозуміти свій внутрішній світ і внутрішній світ інших людей на певних наочних прикладах. Ось чому, допомагаючи дитині осмислити емоції краще оперувати не абстрактними поняттями, а реальними ситуаціями. На цій основі і побудована гра. Грати в неї можна як індивідуально з дитиною, так і групою. Дорослий (хтось із батьків або вихователь) розповідає дітям невелику історію (або просто ситуацію) і просить дітей закінчити її, сказавши, що міг при даних обставинах відчувати герой історії.

Починати слід з ситуацій, героями яких є самі діти.

Гра «НАМАЛЮЙ, ЩО ЧУЄШ»

Мета гри: виховувати позитивні емоції у дітей за допомогою музики, розвивати творчі здібності дітей.

Для гри потрібно аркуш паперу, а також набір олівців, фломастерів або фарб (комплект обладнання повинен бути окремим для кожного гравця) і музичний супровід.

Рекомендований вік дітей - від 4 років.

Дорослий пояснює правила гри. Вони прості. Спочатку діти уважно слухають музику, після чого намагаються вимістити свої враження на папір, самостійно підбираючи форми і кольори зображення. Кожен працює з окремим аркушем паперу. Після закінчення гри дорослий показує роботи всім гравцям, аналізує їх, звертаючи увагу дітей на найцікавіші малюнки, і підводить підсумки гри. Цікаво, що найнесподіванішими емоціями, які «виплеснуті» на папір, є емоції молодших за віком дітей: мабуть, вони сприймають музику по-особливому, не так, як діти старшого віку.

Гра «МІШЕЧОК ЗЛОСТІ»

Мета гри: навчити дитину справлятися з негативними емоціями і, не пригнічуючи їх, направляти в нове - раціональне - русло.

Для гри потрібно невеликий мішечок з щільної тканини із зав'язками.

Рекомендований вік дітей - від 3 років (і періоди вікових криз взагалі).

Дорослий показує мішечок дитині і пояснює, що цей мішечок не простий, а чарівний: все погане, що накопичиться в душі, можна класти саме в нього. Після цього ставиться обов'язкова умова: злитися, верещати і кричати можна тільки в цей мішечок. Після цього мішечок зав'язується, і негативні емоції залишаються в ньому в самому прямому сенсі.

Гра «ЗНАЙДИ М'ЯЧ»

Обирається один ведучий. Діти сідають в ряд лицем до нього. За спинами передається невеликий м'ячик або інший предмет. По виразу обличчя та пози ведучий повинен вгадати, у кого м'ячик. Передача м'яча припиняється після сигналу.

Гра «МІМІЧНА ГІМНАСТИКА»

Дитині пропонується виконати ряд вправ для мімічних м'язів обличчя. Наморщити чоло, підняти брови (подив). Розслабитися. Залишити чоло гладким протягом однієї хвилини. Зсунути брови, нахмуритися (серджуся). Розслабити-ся. Повністю розслабити брови, закотити очі (а мені все одно – байдужість). Розширити очі, рот відкритий, руки стиснуті в кулаки, все тіло напружене (страх, жах). Розслабитися. Розслабити повіки, чоло, щоки (лінь, хочеться дрімати). Розширити ніздрі, зморщити ніс (огида, вдихаю неприємний запах). Розслабитися. Стиснути губи, примружити очі (презирство). Розслабитися. Посміхнутися, підморгнути (весело, ось я який!).

Вправа «ЧАРІВНИЙ ОБРУЧ»

Дорослий пропонує дітям стати в коло, у центрі якого лежить обруч. Вихователь пояснює,

що цей обруч чарівний і кожен,
хто стане в нього перетворюється на веселого цуцика
(злу пантеру, сумного зайчика, здивовану кізочку).
Під відповідну музику діти по чергово виконують ролі.

Гра «ПЛУТАНИНА»

Мета: згуртування групи

Вік: будь-який

Діти вибирають одного з учасників, який виходить за двері. Решта стають кругом і беруться за руки. За командою дорослого вони, не кидаючи рук, плутаються між собою. Дорослий допомагає дітям заплутатися. Коли готова плутанина звать гравця, який знаходиться за дверима. Його завдання - розплутати плутанину.

Гра «СЛУХНЯНИЙ М'ЯЧИК»

Мета: згуртування групи

Вік: будь-який

Діти стають у дві шеренги. За сигналом перекочують м'яч (*діаметром 8 см*) зі своїх долоньок, складених чашечкою, в долоньки, який стоїть ліворуч. Ні в якому разі не можна передавати м'яч по повітрю. Той, хто передав м'яч по повітрю або впустив його, вибуває з гри. Перемагає команда, в якій стає більше гравців.

Гра «ДІЗНАЙСЯ ХТО ЦЕ??»

Мета: створення позитивного емоційного фону в групі.

Вік: будь-який

Діти стають в коло, взявшись за руки, і вибирають ведучого. Він встає в центр кола. Йому хусткою зав'язують очі. За командою дорослого діти йдуть мовчки по колу, поки дорослий жестом не покажеться на одного з дітей. Той в свою чергу. Повинен відгукнутися на ім'я ведучого, а ведучий із закритими очима повинен назвати того, хто його покликав. Якщо ведучий сказав вірно, дитина стає замість нього. Гра продовжується до тих пір, поки кожен дитина не побуває в центрі кола.

Гра «ЗНАЙДИ МЕНЕ»

Мета: розвиток навичок спілкування.

Вік: будь-який

Для проведення даної гри діти діляться на дві команди, в одній з якої всім зав'язують очі. Група з зав'язаними очима ходить по кімнаті і знаходить дітей з іншої команди. Але потрібно не просто знайти друга, але і дізнатися його. Це можна зробити, обмацуючи волосся, одяг, руки. Після того, як всі знайдені і названі, учасники міняються ролями.

Перелік казок, які можна використовувати при гармонізації процесу переживання кризи 7 років

КАЗКА «ПРАВИЛЬНЕ ЖИТТЯ»

У якомусь-то краї, а в якому – не пам'ятаю, жила собі Квіточка. В неї було гарне вбрання, яке складалось із семи пелюсток, сім пелюстків – сім кольорів. Ось одного чудового ранку, коли наша Квіточка ще спала, до неї завітала тітонька Лінь. Вона була така приємна, ввічлива, улеслива. Вона загортала Квіточку - семицвіточку в ковдру і шептала їй на вушко: «Люба, спи, ну навіщо тобі вставати так рано, робити якусь ранкову зарядку, вмиватись, чистити зуби? Ну кому це потрібно?! Не вставай, поспи ще трошки, поспи...» І Квіточка-семицвіточка, піддавшись доводам Ліні, повернулася на іншій бік і заснула. А прокинувшись, навіть не помітила збляклої пелюстки у своєму вбранні. Вставши, Квіточка вирішила приготувати собі сніданок, а тітонька Лінь тут як тут: «Покинь ти це дурне діло, стільки часу втрачати, з'їси бутерброд та й по годі потому!». Квіточка так і зробила, але знову не помітила, як ще одна пелюстка втратила своє яскраве забарвлення.

І ось стала наша Квіточка товаришувати з тітонькою Лінню: рано не встає, зарядку не робить, не вмивається, зуби не чистить, дім не прибирає. А посуду в неї брудного назбиралось, у-у-у-у...

Одного дня, коли все на сонці вигравало і виблискувало чудовими барвами, наша брудна, невмивана, голодна та похмура Квіточка-семицвіточка пішла на прогулянку. І що б Ви думали, зустріла свою давню знайому, таку ж Квіточку, а та прекрасно виглядає, така гарна, чистенька, пелюстки блищать кожна по-своєму, навколо розноситься прекрасний аромат. Подивилась на себе наша Квіточка-семицвіточка і соромно їй стало – брудна, пелюстки зім'яті, колір втратили, не блищать, а аромат зовсім не той, що був колись.

«Ну ні, – подумала Квіточка, – так більше не буде: вижену Лінь зі свого дому і почну правильне життя!» А Ви думаєте правильно – це як?

Запитання до казки:

1. Що таке, на вашу думка, лінь і чому вона нам заважає у житті?
2. Чому пелюстки Квіточки-семицвіточки після її зустрічі з лінню, почали втрачати свій колір?
3. Як Квіточці-семицвіточці відновити яскраве забарвлення своїх пелюсток?

ДИДАКТИЧНА ГРА: маємо сім різнокольорових пелюсток з картону. Кожна означає певний аспект здорового способу життя. Учні повинні назвати всі аспекти. Разом з ними ми складаємо пелюстку до пелюстки і виходить Квіточка-семицвіточка, героїня нашої казки. (Сім аспектів здорового

способу життя: спорт, здорове харчування, гігієна, чистий одяг, чиста оселя, гарний настрій, відсутність згубних звичок).

Завершення роботи:

Самоаналіз учнями своїх відповідей: чи були вони доцільними? Чи сподобались відповіді самим учням? Як вони гадає, чи гарно вона сьогодні попрацювала? Концентрація на позитивних моментах роботи.

КАЗКА «НЕ ВІР ДУРМАНОВОМУ МАРЕВУ»

Шановні, ви знаєте маленьке мишенятко на ім'я Маніпуля, яке дуже любило мандрувати? Його родина цілими днями збирала колоски в полі, щоб взимку було що їсти. А Маніпулі подобалося мріяти та мандрувати. Днями і ночами подорожує далеко від рідної нірки.

Одного разу мишеня зайшло дуже далеко і заблукало. Недовго журилося.

– Подибаю, – міркує собі, – далі. Може знайду когось, хто впустить переночувати. – Йде мишеня. А на дворі вже справжня ніч. Хоч і не дуже, але все ж злякався Маніпуля і хвостик від страху затремтів, коли почулося поряд:

– Ш-ш-ш... Ши-ши-ши... Ш-ш-ш..., – огледівся Маніпуля, – нікого... А десь близько оте: ш-ш-ш... Ша-ша-ша... Шу-шу-шу...

Раптом ціла хмара якогось жовтого ядучого диму оповила усе довкілля. Мишеня мало не знепритомніло від тієї задухи.

– Кахи-кахи-кахи! – почулося десь зовсім поряд.

– Ну як тобі моя хмарина?

– Яка хмарина? – оглянувся Маніпуля

– Що навколо мене! – вигулькнула із-за каменя жовта гадюча голова.

– Ти хто? – перепитав Мані пуля.

– Жовтяник! – відповіла гадюка.

– А чому ти жовтий? – поцікавилось мишеня

– Від диму, - закашлявся Жовтяник

– Від якого диму? – не зрозумів Маніпуля

– Від якого, від якого! – обурилася гадюка. – Від того ... Дурманного!

– Дурманного? – здивувалось мишеня.

– Або йди геть, або я тебе з`їм! – розлютився Жовтяник.

– Як це з`їси? – злякався Маніпуля.

– Отак! Ковтну і все, – розкрила величезну пащу гадюка.

– Я не хочу! – вже дуже перелякалося мишеня.

– Кахи-кахи-кахи, – щось собі надумав Жовтяник, – тримай, – він подав щось мишеняті.

– Що це? – не зрозумів Маніпуля.

– Зараз дізнаєшся, – закахикав отруйник. – Зачекай, вогню викрешу...

Тепер все як треба... Вдихни диму... – з лукавою посмішкою дивився на допитливого Маніпулю. Маніпуля вдихнув... А коли прийшов до тями, то лежав на спинці і кволо борсався у тій жовтій хмарі дурманного диму.

– Кахи-кахи, – роззявив пащу Жовтяник. Ще мить і проковтне він

бідолашного Маніпулю...

Але на щастя пролітав недалеко знайомий Горобчик.

– Та це ж Маніпуля, – затріпотів він крильцями. Отруйник його проковтне, вигукнув Горобчик та й скільки було сил поквапився на допомогу мишеняті.

Підхопив на крила і полетів з ним до того краю, де мешкала мишина родина. Як побачила рідня Маніпулю ні живого, ні мертвого – заплакала, зажурилася. А Горобчик їм і відповідає:

– Нічого, я вам швидко допоможу його на ноги поставити...

– Той добре, – згодилася мишина родина і всі гуртом почали Маніпулю лікувати – на ноги ставити.

Пройшов час. Прийшло до тям мишеня та й каже Горобчику:

– Так соромно мені, що змусив я родину свою хвилюватися та не послухався маму з татом, та ще й тебе в цю справу вплатав...

– Почекай! Треба тобі ще відпочити, – захвилювався Горобчик.

А між тим, зібралась біля Маніпулі вся його родина, Горобчик поглянув на всіх та й каже:

– Літав я високо, бачив багато, одне точно знаю – коли шанувати батька й маму, сестричок і братиків та слухатися корисних для тебе порад старших не пропадеш. Ніколи тебе ні хмара страшна не сплутає, ні лихо у свої тенета не заховає. Звісно, нелегко збирати зернинку до зернинки, щоб змолотити борошна і напекти хліба. Для цього потрібно багато вчитися і ще більше працювати. Але винагородою за твій сумлінний труд буде повага усіх, хто любить справжнє золоте сонечко, голубе небо, вчиться і працює, на радість собі та іншим. Послухалося мишеня мудрої поради горобчика і ніколи більше не мало клопоту з дурмановим маревом, і дуже цим пишалося. Раділа за нього уся його родина, знайомий Горобчик і ще багато – багато Маніпуліних друзів.

Запитання:

1. В якій родині народилось мишеня?
2. Як мишеня Маніпуля проводило свій час?
3. З чого почались неприємності?
4. Що трапилось на шляху у мишеняті?
5. Що призвело до зустрічі Маніпулі з Жовтяком?
6. Як Жовтяник спонукав Маніпулю спробувати дурманового диму?
7. Як змінилось життя Маніпулі після зустрічі з Горобчиком?
8. Щоб ви порадили людям, схожим на Маніпулю?

Практичне завдання:

1. Намалюйте героя казки, який найбільше вам сподобався.

Як ви вважаєте, що саме радив Маніпуля своїм друзям. Вигадайте пригоду одного з друзів Маніпулі та як допомогло своєму другові мишеня.

КАЗКА «ПРО САМОТНЬОГО ЗАЙЦЯ»

Жив-був у величезному лісі заєць, самотній, як дуб у чистому полі, хитрий як ціла зграя лисиць, швидкий як кінь, сміливий, як герой, що вирушив підкоряти Північний полюс, і розумний, як ведмідь, що обережно дістає солодкий мед з вулика.

Одного вечора заєць весело стрибав через величезний ліс, бажаючи побачити щось нове та незвичне. Адже він уже багато встиг побачити: і барлоги ведмедів, у яких громіздки хижаки в зручних умовах зимували; метушливі ігри швидких білок, досить дружелюбних, але дуже зубастих; і лісові тіні від дерев, кущів та тварин – одночасно простих та кумедних; і вечірню гру світла на струнких стовбурах беріз... Так заєць стрибав, стрибав аж поки не зустрів бобра. Бобер був добрим господарем, власником великої хати та багатьох маленьких хатинок на березі лісового ставка. У той час як його дружина, поважна бобриха, бавила бобренят і господарювала, сам бобер займався заготівлею лісу, будівництвом дамби і приготуванням харчів на зиму.

- Привіт, Бобер! – привітався заєць і всівся на пеньок, прядучи вухами.
- Здоров будь, – відповів могутній гризун, киваючи головою, не полишаючи роботи.
- А чи не чув ти ... чогось новенького, особливого? – запитав сірий.
- Так, біля Яру глухарів вчора сосну грозою розчахнуло. Вона розломилась і упала, оскільки в середині давно трухлявою була. І виявилось, що в дуплі, у самій серцевині, зберігався дивний предмет. Зверху сови та інші птахи накидали всякого барахла, а та штукенція поміж ними загубилася і так і лежала. Іди-но туди. А мені працювати потрібно, а не патякати язиком, – скомандував Бобер і діловито продовжив свою нелегку справу.
  - Дякую! – крикнув заєць і полопотів до Яру глухарів, передчуваючи пригоди.

Коли він знайшов звалену сосну, вірніше її щепки, сірий швидко знайшов таємничий предмет. Він був схожий на складені стовпчиком листочки дерева. Але ці листочки чомусь були однакові за розміром та формою та ще й такою дивною – прямокутною. При цьому верхній та нижній листочки були товстіші та міцніші за інші. А ще все це було скріплено якимись нитками і смолою, яка вже давно висохла.

Незвичайний аромат здивував зайця. Гарно обнюхавши дивний предмет, він чхнув і задумався.

- Кар-р! Кар-р! Це – книга! – почувся голос Ворони. Вона сиділа недалеко на гілці і спостерігала за зайцем. – Я бачила таку штуку у людей. Далеко-далеко. В містах і селах.
- І що це таке?

- Не знаю, – чесно зізналася ворона. – Якась дрібниця. Кор-р-ристі від неї мало. Вони бувають р-р-різні: великі, маленькі, р-р-різного кольору.. Їх можна р-рвати!
- Хмм... – задумливо протягнув сірий. – І став перегортати лапкою книгу, розглядаючи одноманітні візерунки, якими були вкриті аркуші. І раптом побачив зображення зайця! Такий схожий!

Сірий був вражений. Він і раніше розглядав своє відображення в калюжках та озерах. Але в цій картинці було щось інше. Декілька чітких ліній явно вказували на зайця. Довгі вуха, завжди трохи замріяна мордочка, маленький хвостик, великі задні та маленькі передні лапки – усе було на своєму місці.

Заєць поворушив вухами, зітхнув та закрив книгу. Потім кивнув вороні:

- Я хотів побачити щось нове і незвичайне. І ось побачив у цій книзі себе. Тут я намальований. Диво!
- Що-що?! – не зрозуміла ворона.
- А знаєш, я тільки зараз зрозумів, що я не самотній. Існують і інші зайці, і у всіх нас є дещо не звичайне...
- Ну ти даєш! – вирячила очі птаха. – Ти що, раніше цього не знав?! Он скільки зайців бігає по лісу!
- Так, звичайно, – посміхнувся русак. – Але я відчував себе самотнім. А тепер я побачив, що такий же як і решта зайців. Бачиш, навіть люди це помітили.
- Дур-р-рень! – каркнула ворона і, залопотівши крилами, полетіла.

«Ну, не без цього... – подумав заєць, з насолодою чухаючи задньою лапкою за вухом. – Але ж і сама ти ...». Тут йому стало трішки шкода ворону. Адже вона ще не відчула, що самотності насправді не існує.

Зайчик акуратно поклав книгу в дупло дуба, що ріс поруч. Потім постояв стовпчиком, прислуховуючись і шевелячи вухами. А потім весело пострибав через величезний ліс.

Завдання:

1. Намалюйте головного героя казки – зайця. Дайте йому ім'я. Поясніть Ваш малюнок. Чому заєць саме такий?
2. Чи змогли б Ви дружити з головним героєм казки?
3. Чи хотіли б Ви жити так самотньо, як головний герой? Чому?

КАЗКА «ЗАМОРСЬКА КРАСУНЯ»

Було це в незапам'ятні часи, часи чудес та чаклунства. Почалася наша казка в той момент, як Баба Яга невдало зачаклувала сама себе.

Прошло 10 років з того часу, як лісничий знайшов молоду дівчину в глухій хащі, де водяться лише мавки болотяні, лісовий, болотяний та сама Баба Яга. Молоду дівчину назвали Олесею. Олесья була дуже вправною і тому справлялася з домашньою роботою та доглядала за старенькою бабусею, яка стала їй названою мамою. Старенька та лісничий дуже любили донечку, бажали їй всього найкращого, найкращої долі.

Якось через будинок проїздив молодий парубок.

- Доброго дня, красна дівце, подай мені яблучок з вашого саду?

Та знала Олесья, що то не прості, а чаклунські яблучка і виконують вони будь-яке бажання:

- Беріть, та... – не встигла вона договорити, як молодець сказав:
- От якби мені за жінку таку молодицю. Серденько, вирву я тебе з лап чудовиська заморського.

В цей момент небо закипіло, налилося кровавим заревом, з якого спустилося заморське чудовисько, яке схопило дівчину і понесло за синє море в своє логово. Юнак був шокований, та він не злякався, а попрямував за заревом, яке скипіло від лап чудовиська.

Довго чи ні йшов наш принц та прийшов він до хатинки Баби Яги. Зайшов в середину, а там давно нікого не було.

- Що ж, перекушу яблучками. От якби був тут стіл накритий, піч натоплена. – Так і сталося. Зрозумів тоді добрий молодець силу яблучок, подумав, взяв останнє яблучко і промовив:
- Нехай, серцю мила, явиться до мене.

Моментально через ліс у хащу, невідомо звідки, розстелився килим з квітів, по якому йшла Олесья. Щастю не було меж. В той же день благословили старенькі молоду пару. І стали вони жити-поживати і добра наживати.

Завдання:

1. Хто з героїв казки Вам сподобався більше всього? А хто менше? Поясніть свою думку.

2. Продовжіть казку. Що б могло статись з героями далі?

КАЗКА «ЛЕВ ТА ДІВА»

Жив собі у лісі Лев, цар тварин. Він правив лісом справедливо, і звірі були задоволені правителем. Багато років Лев прожив у своєму лісі, та одного разу, випадково, він побачив у ньому Діву. Це була дивна істота, у будь-якому випадку, Лев таких ніколи не бачив. Він закохався без пам'яті і одразу запропонував їй одружитися.

Діва спочатку не погоджувалася, але їй, насправді, лестила пропозиція царя, до того ж Лев їй дуже подобався. Згодом вона погодилася стати дружиною. Хоча лісові звірі не виказували з цього приводу ніякого ентузіазму, Лев привів Діву у новий дім, який побудував у самому центрі лісу, та став з нею там жити. Зрозуміло, він дещо відійшов від справ, у його серці палало справжнє кохання. Він обожнював Діву, кожен день починав з того, що милувався тим, як вона спить або прокидається. Все це було не у звіриному характері, але Лев... Лев забув про свій звіриний характер.

А Діва, освоївшись у новому домі, швидко прийнялася запроваджувати свої порядки. І всім, хто бачив їх дім, було зрозуміло: вона хоче зробити з

Лева домашню кішку: вона стригла йому гриву, забороняла виходити вночі та інше.

Лев теж швидко зрозумів, чого хоче Діва. Він був звіром, і тому він повинен був володарювати в лісі. Так, він обожнював Діву, але не хотів, не міг ставати кішкою, бо був Левом. Він повинен залишатися звіром, але він безумно кохав Діву, більше за все на світі йому хотілося нею володіти...

І от одного разу Лев Діву проковтнув.

Завдання:

1. Опишіть якими Ви бачите героїв казки. Чому саме такими?
2. Чи вчинили б Ви на місці Лева так, як він?

КАЗКА «ПРО КОХАННЯ»

На околиці міста, в чарівному замку, жила чарівна дівчинка. Мала дівчинка люблячих маму і тата. Дівчинка підросла і не згледілися батьки, коли вона подорослішала..

Дівчинка ще з дитинства мріяла зустріти справжнє кохання. Одної темної, зоряної ночі Еллі, як завжди, прийшла у свою кімнату та лягла у своє зручне ліжко і полинула у сон... І сниться їй, що прогулюється вона на березі моря. Згодом побачила хлопчика, і він їй так сподобався, що вона відразу закохалася в нього, і в його блакитні очі.

Коли вона підійшла і заговорила з ним, то дійсно відчула, що це таке щось дороге та потрібне їй. Дівчина не хотіла відпускати його ні на хвилинку від себе. Коли вони почали говорити, весь світ зупинився, а хвилинка була секундою щастя для юної дівчини. В ті хвилини для неї не існувало нікого, вона тільки дивилася в його очі і потопала у їхньому блакитному сяйві.

Вони розмовляли і їм було так цікаво, тепло на душі і затишно. У неї очі світилися радістю. Еллі торкалася його долонь і по її тілу проходив легенький електричний струм, який торкався до її сердечка та полонив її ніжне, дівоче серце. Ніжний голос хлопця так мелодійно звучав, а його вуста

і вії виглядали так чітко, що в неї перехоплювало дух, і кращого від долі вона не чекала.

Вона кохала і була щасливою.

- Я можу дарувати і відчувати це надзвичайно особливе почуття, – промовляла дівчина.
- Я живу, і буду жити тільки для тебе, тебе одного. Ти, ти моє кохання і не потрібно мені нічого, тільки щоб ти був поряд, – промовила Еллі.

Вона запитала: «Чи віриш ти в кохання з першого погляду?» Він відповів «я – ангел і недосяжне для мене таке почуття. Я тільки оберігаю тебе... і милуюсь тобою, Еллі, уже давно, там із небес... Я там літаю, і це мій дім»

- Але ж я покохала тебе і я хочу залишитися, бути поряд та дарувати тобі своє кохання. Я прошу тебе, щоб ти залишився зі мною. Не покидай мене. Все буде чудово, ми будемо разом.
- Ні, мені не можна кохати тебе, я можу тільки захищати. Вибач, Еллі, але я зникаю, ти не повинна мене довго бачити, але пам'ятай – я буду завжди поряд з тобою. Ти не будеш бачити мене, але будеш відчувати. Якщо стане на твоєму серці тепло, знай – це я тебе зігриваю, я біля тебе...

Прокинулась Еллі і зрозуміла – ангел зник. Це сон...

- Найпрекрасніший сон! Я зустріла кохання, я покохала янгола! Та відчула його уві сні. Тільки там моє серце ожило та відкрилося, воно таке велике та щире....

Завдання:

1. Як Ви думаєте, чи є у людини ангел-охоронець?
2. Якщо так, то намалюйте свого ангела-охоронця. Чи допомагає Він Вам у житті?

КАЗКА «ЧАРІВНИЙ ПТАХ»

В одному чудовому лісі, де кожного ранку сходило щасливе сонце, жив їжачок, на душі якого було хмарно... Він був дуже дивним і несхожим на інших, в нього не було голочок і це його дуже засмучувало, адже він не міг себе захистити. Всі з нього насміхались, ображали і це робило йому дуже боляче. Спочатку він вирішив покинути цей ліс, але зрозумів, що не зможе жити без свого лісу, тому що він став для нього дуже рідним. Йому нічого не залишалось, як просто змиритись із своєю долею і жити далі, просто жити... І він жив. Терпів все, що посилала йому доля. Мовчки, доки ніхто не бачить, плакав і просив вищі сили про краще життя.

Та одного дня в лісі з'явився незвичайний птах, але він був тяжко поранений і не міг літати. Їжачок вирішив допомогти йому. Доглядати за птахом було неважко, але страшенно приємно, адже він був комусь потрібний. До того часу, коли птах знову зміг літати, їжачок і птах стали найкращими друзями. І за весь цей час їжачок навіть не згадував про свої турботи і проблеми. Птах став для нього дуже важливим і таким рідним... він

уже не міг уявити свого життя без нового друга. Цей птах подарував йому крила та віру в себе. Їжачок зрозумів, що життя чудове. І не треба застрягати на проблемах, треба рухатися далі, щоб не сталося. Завдяки птахові їжачок повернувся до життя. І хоч в нього так і не вирости голки, про які він так мріяв, їжачок щасливий, він живе і радіє кожній хвилині. Продовжуючи мріяти, він вірить, що все в житті можливо, якщо дуже цього захотіти....

Завдання:

1. Чи допомогли б Ви птаху? Відповідь обґрунтуйте.
2. Чому Вас навчила казка?
3. Намалюйте чарівного птаха. Чому саме так?

Завершення роботи:

КАЗКА «ПАВУЧОК»

Жив собі павучок. Його павутина була на високому дереві. Усі комахи боялися його, бо думали, що він сплів таку велику павутину, щоб їх зловити, та, насправді, павучок використовував її, щоб ловити краплинки вранішньої роси, якими живився. Він ні з ким не товаришував, бо не любив метушливої комашні, яка весь час бігала на землі, літала у повітрі туди-сюди. Він любив споглядати, як сходить сонце, краплинки дощу падають з листочка на листочок, слухати шум листя, якого торкається своїм ніжним подихом вітер.

Одного разу здійнявся сильний вітер і зірвав його павутинку, намагаючись втримати її, павучок заплутався і разом зі своєю домівкою полетів високо за хмари, а коли спустився, то зрозумів, що знаходиться на якійсь лісовій галявині. Не встиг він отямитися, як почув ніби хтось ударивсь об землю позаду, озирнувшись, зрозумів, що це птах намагається клюнути його. Павучок миттю сховався під травинку, але чув, що переслідувач вже близько, і раптом щось задзижчало, птах крикнув і полетів. Визирнувши, павучок побачив бджілку.

- Дякую, що врятувала моє життя!
- Завжди рада допомогти тим, у кого немає такого жала, як у мене. Ходімо зі мною на осінній бенкет, який ми завжди влаштовуємо перед зимовим сном.

Павучок із бджілкою пішли до лісу, де комахи готувалися до свята. Павучок з радістю взявся їм допомагати і зрозумів, що залишиться тут, бо вже ніколи не хоче бути самотнім, адже мати друзів - найкраще, що є у житті.

Завдання:

1. Чи допомогли б Ви павучку? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Чи правильно поведив себе павук?
3. Намалюйте сцену підготовки павучка та бджілки до свята у лісі.
4. Розкажіть, як склалось подальше життя головного героя казки?

Завершення роботи:

КАЗКА «АГЕНСТВО ДОБРИХ ВЕДМЕЖИХ ПОСЛУГ»

Жив-був у дрімучому казковому лісі добрий ведмідь. От надумав він якось створити квартирне агенство, щоб звірі та птахи могли собі поміняти житло, якщо їхня домівка їм якось не підходить. Вивісив він на великій галявині у один прекрасний день таку об'яву:

ОБ'ЯВА

«Агенство добрих ведмежих послуг» пропонує:

«Птахи та звірі, міняйте своє житло!

Кому дуже жарко, кому дуже сиро,

Б'юро підшукає Вам іншу квартиру, –

щоб кожному жити зручніше було».

Прочитали лісові жителі об'яву, почесали лапами потилицю і подумали: «А що, може й справді помінятися?». От пристрибала до косолапого ведмедя білка-стрибунка, прилетіли дятел та грізний яструб, навіть кріт з м'якою, бархатистою спинкою прийшов. І почав ведмідь кожному чужу квартиру розхвалювати. Білку із кротом вмовив помінятися. Сподобалось білці, що у кротовому домі не дує, навіть взимку тепло, та й місця для коморок багато і швидка куниця тут не спіймає. Вирушила вона

дивитись нову квартиру, сунула носик у нірку – о, Боже! – темнота яка! Ні побігати у тісному, темному підземному коридорі, ні пострибати. А повзати білка не уміє. І підземні коморки копати треба. А у білки лапки для цього не годяться. Та й білчина гордість – пухнастий хвіст тут ні до чого. І взагалі – що їй робити під землею, коли її головна їжа – шишки та горіхи – на деревах!

А кріт до білчиного гнізда навіть не добрався. Пошкреботав-пошкреботав кігтиками по корі і мало не заплакав: «Не підходять мої лапки-лопатки, щоб по деревах лазити. Ними лише землю зручно копати. Та й сонячне світло дуже заважає – я до темноти привик. Та й що мені на дереві робити, коли весь мій корм – хробачки та личинки – під землею? Ні, я краще вже до себе в нірку піду». От і довелось білці з кротом у свої квартири повертатися.

А дятел з яструбом через обмін ледь не посварилися. Дятлу одразу яструбине гніздо не сподобалось. Це ж тільки подумати – на п'ятий поверх забиратися! А на верхівці високого дерева надто вітряно, і даху немає, щоб від дощу заховатися, та й і стін немає. А без стін, гляди, і пташенята з гнізда випадуть. Що ж тоді буде?

Прилетів дятел назад – подивитися, чи підійшло його дупло яструбові. А новий господар біля дупла кружляє та свариться, всередину залізти ніяк не може. У яструба кігті, хоч і великі, але для лазання по дереву не підходять ніяк. Це не те, що у дятла, який бігає по стовбуру, наче по доріжці. Та тільки яструб полетів, дятел миттю – шмиг – у своє дупло, висунув довгого дзьоба та й як закричить на весь ліс: „Не буду мінятися – хочу дома залишатися!“

Ось так нічого із лісових обмінів і не вийшло. Довго ще лісові мешканці сварили косолапого за його «ведмежу послугу». І так йому треба.

Завдання:

1. Чи можна вважати ведмедя шахраєм? Обґрунтуйте думку.
2. Назвіть героя, який на Вашу думку найбільше постраждав від обміну домівками.
3. Наведіть приклад подібної ситуації із життя.

КАЗКА «ПОДАРУНОК ДЛЯ ЗІРОЧКИ»

Зажурилась якимось Зонечка.

Фея часто прилітає до неї, розказує різні-різні цікавинки, виконує її прохання. А вона сама що робить? Тільки весь час засинає під Зірочкині історії.

Треба зробити щось приємне і феї також. Але що?

Зірочка ж живе на небі і в неї напевне є все-все, що вона лише собі побажає? Задумалась Зонечка, що ж це такого подарувати феї, щоб і гарне було, і потрібне, і таке, якого у неї немає.

Довго думала дівчинка. Аж раптом якимось почула, як мама в розмові по телефону сказала бабусі: «Скоро зима. Холод, сніг прийде. Треба буде Зонечці щось купити нове і тепле, бо вона вже виросла з старої курточки і чобітків».

Далі вже дівчинка не слухала. Їй в голові майнула думка, що у феї нагорі, певне ж немає зими. І тому у неї немає теплового одягу. А їй жеж доведеться спускатися вниз взимку. А от як простудиться і захворіє?

Мама завжди казала, що, коли холодно, то треба тепло-тепло гарно-гарно вдітися і зла тітонька Простуда тебе не побачить і не прийде в гості. Але звідки взяти грошики, щоб купити подарунок для Зірочки?

Звісно, в Зоні є своя копилка, в яку тато і мама кидають великі металеві копійки. Але вона стоїть дуже високо і Зоня ще не може до неї досягнути. А просити маму чи татка вона не хоче. Бо тоді треба розповісти, навіщо їй гроші.

Фея заборонила про себе розповідати. Сказала, що вони в неї не повірять і зроблять тоді їй цим боляче. Зоня не хотіла, щоб Зірочці було боляче, тому пообіцяла, що ніколи-ніколи не розкаже нікому про їхні зустрічі і розмови. Що ж робити? Шити і в'язати Зоня не ще вміє. От загадала собі задачку, як мама каже... А якщо подарувати Зірочці свою одешинку? Ту, яку вона одягала минулого року? А що? Тепла, гарна і невелика – Зірочка ростом трішки менша від Зонечки – мало би підійти. А нову пообіцяти, що купить, як тільки підросе і матиме свої грошики. Так і зроблю – вирішила дівчинка.

Коли наступного разу фея завітала до Зонечки її чекав сюрприз – невеличкий

пакуночок не вміло, але з любов'ю обмотаний красивою атласною стрічкою. Стрічку Зоня також знайшла серед своїх старих речей – колись це був червоний бант, прив'язаний до ручки її візка.

– Я подумала, що тобі зимою буде холодно літати в твоєму легенькому квітковому платтячку. Це мої речі. Я ходила в них минулого року. Вони майже нові. Але дуже-дуже теплі. Просто в мене ще немає своїх грошиків, щоб купити щось нове, – потупилася дівчинка у відповідь на здивований погляд феї, – Але я обіцяю, що коли підросту, то куплю тобі все нове-нове і гарне-гарне, обіцяю, – палко запевнила вона, вже повністю покриваючись червоно-гарячим румянцем.

– Та ти що?! Це найкращий подарунок, який в мене коли-небудь був! – фея приміряла до себе обновки і кружляла по кімнаті в швидкому танці. Потім раптом зупинилася, миттю підлетіла до дівчинки і швидко міцно-міцно поцілувала її в щічку. А потім лукаво примружился.

– А ти знаєш, що щойно на небі появилася нова зірочка?

– Як це? – здивувалася Зоня.

– А ось так, – засміялась фея, дивлячись на здивоване личко дівчинки, – Коли ти щось робиш від всього щирого серця, то на небі появляється нова дірочка, в яку можуть дивитися ангели і феї. А знаєш, що це означає? – щасливо посміхнулася вона.

– Ні, а що? – Зоня аж підстрибувала від цікавості на ліжку.

– Це означає, що скоро біля цієї дірочки зявиться нова фея, яка буде через неї дивитися на людей. А так як кожна фея дивиться за одною дитинкою, то дуже-дуже скоро після цього на землі народиться маленька дитинка. Хлопчик, або дівчинка. Синочок або донечка. А може і чийсь братчик або сестричка.

– Ого! – очка дівчинки стали великими-великими, круглими, круглими, – а ти знаєш де саме народиться ця дитинка?

– Не знаю. Але хіба це зараз важливо? Важливо те, що твій подарунок від щирого серця. А це так рідко трапляється останнім часом, – посумнішала фея.

– А чому рідко?

– Та тому, що люди вже забули про те, як це – робити щось від щирого серця, не чекаючи щось взамін. Не важливо, що це не нові речі. Важливо, що ти це зробила сама, без нічиє підказки, керуючись тільки своїми почуттями. Дякую тобі за це. Я буде носити цей одяг з гордістю, як найдорожчий і безцінний дарунок.

Завдання:

1. Намалуйте головну героїню казки Зонечку разом з її уявною подругою.

2. Чи є у Вас кращий друг? Чому Ви дружите? Розкажіть цікаву історію з життя.

КАЗКА «В ЧОМУ СИЛА ЛЮДСЬКА?»

Давно-давно в одному селі жила собі бідна жінка. Була вона вже в літах. І нікого не було з нею поряд – ні рідні, ні чоловіка, ні дітей. Так спливав час. І затужила вона, що не буде кому на старість і води подати.

Гірко плакала вона та все молила Святу Богородицю змилостивитись над нею. Чи то були почуті її молитви, чи так мало бути, та якось однієї ночі прокинулась жінка від дитячого плачу. Вибігла вона з хати і очам своїм не повірила – на порозі в лозяній корзині лежало двоє немовлят. Так у її житті з'явилося два сини – Остап та Назар. Хлопчики були двійнятка – лиш один гарний та рожевощокій, а інший – худенький та кволенький.

Синочки-сокопочки росли виростали, з кожним днем радуючи свою матір. Бо такі були слухняні та роботящі. Вродою гарні та такі схожі, мов писані один з одного. Лиш Остап став парубком-дубом – великим та дужим, що міцнішого за нього в усьому селі не було. А Назар ні зростом, ні силою не міг навіть в найменшій долі зрівнятись зі своїм братом. Хворів часто. Остап завжди жалів свого брата, в будь-якій роботі своє дуже плече підставляв. А Назар добрим та мудрим словом серце братове зігривав. Були вони дружні в усьому. Матір шанували і любили понад усе. І все було б добре.

Та лиха доля, видно, судилась Назарові. Занедужав зовсім, зліг, став згасати день при дні. Затужила мати старенька. Остап від брата не відходить. Що діяти, як допомогти, не знають.

Підказали їм люди, що десь живе чаклунка та знахарка, яка не одну людину зцілила. Вирішив брат іти до неї за Назара просити. Зібрав таку-сяку торбу та й подався у світ.

Йшов день і ніч, людей питаючи. І лиш на п'ятий день відчув утому. Вирішив попроситися у першу ліпшу хату переночувати. Сам того не знаючи, потрапив у хату до старої чаклунки. Відьма тільки глянула на нього та й каже:

– Знаю, здалеку ти ідеш. Велика біда тебе веде. Маю я для тебе добру новину – допоможу я твоєму братові. Але ти маєш виконати три моїх умови.

– Я згоден, – не роздумуючи, мовив Остап.

– Маєш до сходу сонця убити страхіття лісове, звіра-велетня, від якого нікому тут життя немає. Це буде перше моє завдання тобі.

Що робити Остапові? Пішов він того звіра чатувати. Цілу ніч билися вони, аж земля горіла. А на ранок знайшла відьма перед порогом своїм голову страхіття лісового.

– Бачу хлопець ти мужній, не злякався. Голими руками на звіра, якого ніхто не міг знищити, пішов. А чи згоден ти свою мужність за братове здоров'я мені віддати?

– Згоден, забирай! – відповів Остап.

– Слухай же друге моє завдання. За одну ніч маєш збудувати мені греблю, щоб хату мою не затоплювало водою, – сказала відьма.

Остап тільки посміхнувся та відразу й до роботи узявся. Мов пір'їнки, складав він камінь до каменя, і на ранок гребля височіла біля хати чаклунки.

– Бачу хлопець ти дужий, – схвально мовила вона, – та чи згоден ти віддати свою силу за здоров'я свого брата?

– Згоден! Забирай хоч усю! – відповів Остап, і враз відчув, як слабшають його руки.

Спробував було камінь з місця зрушити той, що за виграшки раніше був – а сили, як і не було.

– А тепер слухай і останнє завдання. Воно найлегше, але від нього залежить усе. Ти маєш відповісти мені одним словом в чому сила людська?

Задумався Остап, та не знає, що відповісти. «От би мені зараз Назарова порада в нагоді стала! То ж він у нас мудрий, а я так – гора м'язів, та й тих уже не маю!» Думав, думав, а тоді й каже:

– Не маю я відповіді одним словом, але знай, що за брата свого готовий і життя віддати! От лиш мати сумувати буде, бо ж так чи інакше втратить одного сина...

– Розумний ти, хлопче, хоч і не вважаєш себе таким. І добрий. А я такому ціну знаю. За це дарую тобі зцілюючи зілля, неси своєму братові, він чекає. І запам'ятай, хлопче, на все життя, що сила людська – в слові...

Сказала та й зникла, мов ніколи її й не було. А Остап поспішив додому, несучи зцілення рідному брату. Мати та Назар і не впізнали у ньому свого велетня Остапа.

Зробив Назар кілька ковтків чудодійного зілля і враз пожвавішав, повеселішав, життям налився і став зовсім схожим на Остапа теперішнього.

– Дякую тобі, брате! Серцем чую – нелегко тобі було дістати для мене це зілля. Та знай, що і я б для тебе життя не пошкодував!

– Знаю, Назаре! – відповів Остап, обіймаючи брата, – а ще більше зрозумів, що ні сила, ні мужність, ні й саме життя нічого не варте, коли немає здоров'я. А ще віднедавна знаю одну істину, що сила людська у слові!

– Так, брате, бо лиш людину Господь нагородив словом! І вага його не вимірна нічим. Тому кожен з нас має гідно цю силу використовувати.

Ось так і казка закінчилась. А брати собі жили щасливо ще довго. Та й дітям своїм, онукам та правнукам розказували про силу слова. Дякуючи чому і ми маємо змогу про це читати.

Завдання:

1. Який герой казки вам імпонує? Які якості героя вам притаманні?
2. Створіть декілька альтернативних кінцівок казки. Який з них вам подобається більше?

КАЗКА «ЯК ОСЛИК МОСЯ ДРУЗІВ ШУКАВ»

Ослик Мося має дуже добре серце і веселу вдачу, але у нього зовсім немає друзів. Запитаєте: «Чому?». Та все тому, що наш ослик занадто сором'язливий і невпевнений у собі. Йому завжди здається, що він не досить розумний, не досить красивий, не досить спритний. Хто ж з ним, з таким, захоче товаришувати?

І ось одного сонячного ранку ослик Мося, як завжди, прокинувся у доброму гуморі. Він охайно застелив своє ліжечко, умився, почистив зубки і вийшов з будиночка пощипати на лужку свіжої соковитої травички. Але тільки-но Мося нахилив голову і потягнувся за зеленою стеблиною, як йому прямисінько на носа впало щось маленьке зеленувато-коричневого кольору. Спочатку осликові здалося, що то сухий корінчик якоїсь рослини, принесеної вітром з поля. Та коли він звів до носа очі і придивився уважніше то побачив, що корінчик має голову з великими очима на якій зверху ростуть тоненькі довгі вусики, має тулуб з крильцями і аж три пари лапок з яких остання, задня пара, набагато довша за дві передні і зігнута колінцями назад.

Ти хто? – розгублено закліпав очима ослик.

– Я – коник-стрибунець! А ти хто?

– А я – Мося. Ослик.

– А що ти тут робиш? – запитав коник-стрибунець у Мосі.

– Вийшов поснідати, – відповів ослик. – А ти, що тут робиш?

– Я вчуся стрибати, – сказав коник-стрибунець. Він спритно скочив у траву і пострибав уздовж дороги.

– І я! І я з тобою! – крикнув йому вслід ослик Мося і кинувся наздоганяти. Та хіба ж його наздоженеш? Уже за мить коник-стрибунець зник з поля зору.

«У нього он скільки ніжок – цілих шість! А у мене всього чотири, – зажурено подумав ослик. – Хіба ж захоче він зі мною товаришувати? От якби мені шість ніжок, був би я ослик-стрибунець і стрибав би не гірше за коника. Ось так!», – і ослик Мося хвацько пострибав уздовж дороги піднімаючи за собою легку куряву.

Раптом він почув якісь дивні звуки. Вони долинали із зеленого гаю, що ріс неподалік дороги, по якій стрибав наш ослик. «Що ж то таке? Чи тріщить старий дуб? Чи, може, дятел черв'ячка дістає з кори дерева?» – подумав ослик і далі вже пішов обережніше. Коли ж дивиться – під кущем сидить зайчик і передніми лапками вибиває на пеньочку мов на барабані: тра – та – та, тра – та – та... Але у зайчика вушка довгі і він ними чує далеко. Тому, не встиг ослик наблизитись, як зайчик – скік і сховався за тим пеньочком, тільки вушка стирчать. Тоді ослик Мося підійшов ближче і, несміливо, сказав: «І я, і я хочу навчитися так барабанити».

Наляканий зайчик ще трохи посидів у своїй хованці, а потім знову зручно вмовстився на пеньочку.

– Щоб та-та-так барабанити, потрібно добре тре-тре-тренуватися! – відповів зайчик і почав вибивати: тра – та – та, тра – та – та, тра – та – та, та – та, та – та...

– Я так не вмію, – тихо сказав ослик і кілька разів ударив своїм копитком по пеньочку. Звук вийшов глухий і зовсім не веселий. – У мене не виходить, – сумно зауважив він і, похнюпившись, пішов дорогою геть.

Аж раптом – бум! Йому на голову впав горіх. Ослик підвів очі вгору і побачив високо на дереві руду білочку.

– Це ти горішок загубила? – запитав у неї Мося.

– Я! – відповіла йому білочка.

– Ось, візьми, я його знайшов.

– Дякую! – білочка швиденько спустилася вниз по стовбуру дерева і взяла горішок. – А ти чому такий сумний? – поцікавилась білочка.

– Бо я нічого не вмію, – зітхнув ослик Мося.

– Дійсно нема чому радіти, – разом з ним зітхнула й білочка. – Але ж так не буває, щоб зовсім-зовсім нічого! От я, наприклад, швидше всіх вмію лущити горішки і стрибати по деревах. Ось так, дивись!

І білочка, махнувши рудим хвостом, мов стріла помчала по гілочках перескакуючи з дерева на дерево.

– І я, і я вмію швидко бігати! Ось так, дивись! – і ослик чимдуж помчав дорогою.

Та коли він зупинився, білочки вже ніде не було, лише хиталися гілочки на деревах по яких вона щойно стрибала. – Так швидко я ніколи не навчуся бігати, – дорікнув собі ослик Мося. – І у мене ніколи не буде друзів!

Він так засмутився, що навіть не помітив, як підійшов до річки яка, тихо хлюпаючи хвильками об берег, помірно текла собі по своєму руслу. Ослик Мося сів на травичку біля води і гірко заплакав. Сльози дрібними струмочками покотилися з його очей і рясним дощем закапали у воду.

– Гей, хто це там вирішив з річки море зробити? – почув ослик чийсь гучний голос. – Досить сльози лити, а то вже вода у річці солоною стала! – і враз із води виринула голова старого дядечки бобра. – Що трапилося, малий? Чого ти плачеш?

– Тому, що зі мною ніхто не хоче товаришувати! – заплакав ослик ще сильніше.

– А хто тобі це сказав? – поцікавився бобер, підпливши ближче до берега.

– Ніхто, – продовжував плакати ослик.

– То звідки ж ти таке узяв, якщо тобі про це ніхто не говорив?

– Я сам знаю! – вперто повторив ослик Мося. – Я ж нічого не вмію: ні стрибати, як коник-стрибунець, ні барабанити по пеньочку, як зайчик. Я навіть білочку не зміг наздогнати!

– О – хо – хо, – зітхнув старий бобер, – правду кажуть: «Молоде та зелене»! Я, хлопче, у твоєму віці також думав, що ніколи не зможу плавати і

пірнати, як інші. А тепер дивись, о – го – го, як навчився! – і він почав спритно пірнати та виринати то там, то ось там, то аж далі.

Ослик Мося перестав плакати і, як зачарований, стежив за усім, що відбувалося на воді.

– Ось так! – сказав дядечко бобер, знову виринувши біля берега. – І якщо ти, чи хтось інший не вміє так плавати і пірнати, то це ж не означає, що я з вами усіма не буду товаришувати. Я завжди радий познайомитися з новими друзями і побачитися зі старими! І не важливо чим вони займаються і, як виглядають. Головне, щоб нам було цікаво разом!

Справді? – втерши сльози, запитав ослик.

– Справді! – впевнено відповів мудрий дядечко бобер.

– А я... я... вмію возити наїзника, – радо повідомив ослик. – Сідайте мені на спину, я Вас покатаю!

– Дякую, – щиро засміявся бобер, – але давай якимось іншим разом, бо у мене зараз багато роботи. Домовились?

– Домовились! – радісно крикнув ослик Мося і, вдаривши копитком об землю, побіг дорогою додому.

Та тільки-но він забіг у гайок, як йому назустріч вискочила знайома білочка.

– Куди це ти так поспішаєш? – запитала вона у ослика Мосі.

– Додому, – відповів той, – бо мама буде хвилюватися – де я забарився.

– А завтра ти ще прийдеш побігати зі мною наввипередки?

– Прийду! – відповів ослик, і побіг далі.

Аж раптом бачить, зайчик сидить на пеньочку. Зажурений.

– Чого вушка повісив, зайчику? – запитав у нього ослик.

– Та якимось не цікаво барабанити одному. Приходь завтра – удвох побарабанимо! Прийдеш?

– Прийду! Обов'язково прийду! – пообіцяв ослик і вже було зібрався рушати далі, аж раптом – скік, і прямо перед ним з'явився коник-стрибунець.

– Ну, що не зміг мене наздогнати? – потер він передніми лапками. – Гайда, спробуємо ще раз!

І ослик, разом з коником-стрибунцем, весело поскакали по дорозі.

Відтоді ослик Мося вже ніколи не сумував, бо знав напевне: друзів можна знайти скрізь. Головне пам'ятати, що ти комусь дуже потрібен і на тебе обов'язково хтось чекає.

Завдання:

1. На вашу думку, чому в ослика не було друзів? Чи заважали особистісні якості завести ослику друзів?

2. У вас є такі друзі чи знайомі, як герої казки? Розкажіть історії із життя з такими людьми.

КАЗКА «ОСІННІЙ ДЕНЬ»

Це був чудовий осінній ранок. Сонечко заглядало в кімнату крізь віконне скло. Легкий вітерець гойдав жовте листя на гілках дерев. А туман, наче лагідний домашній кіт лежав на траві.

Ельза прокинулася від голосної розмови у вітальні. Дівчинка впізнала голос мами і тата.

«Ой, в мене ж сьогодні день народження!» – зойкнула вона. На обличчі засяяла широка посмішка, а оченята наповнились щасливим блиском. В русявій голівці промайнули думки про подарунки та величезний торт. Ельза заплескала в долоньки. Бажання швидше розпочати власне свято зростало.

Дівчинка швидко почистила зубки, вмилася та заплела кіску.

Ельза дуже любила своє волосся. Трохи вагаючись, вона вибрала блакитну стрічку, та вплела її в волосся. Потім, маленька пустунка відчинила свою шафу. Адже перед нею стояла ще одне важливе завдання – підібрати святкове вбрання.

Перед очима дівчинки замайоріли чудові сукні. Зелена з гарними бантиками, червона з вишивкою, біла з рожевими квітами, помаранчева, блакитна... Ельза зупинила погляд на блакитній. Адже стрічку саме такого кольору вона вплела у волосся. Минуло пару хвилин і маленька красуня стояла повністю готовою до свого свята. Ще раз кинувши погляд на себе в дзеркало, Ельза усміхнулась і відчинила двері кімнати.

Та в кімнаті нікого не було. Більше того, не було навіть святкового столу з ласощами та смачного тортика, який щороку старанно випікає та прикрашає мама іменинниці.

Від гніву й образи в Ельзи почервоніли щічки. «Як можна було забути про моє свято?» – сердилася дівчинка. Вона ображено гримнула дверима й побігла до своєї кімнати.

«Ні з ким сьогодні не розмовлятиму!» – вирішила Ельза.

Дівчинка сіла на ліжко й нахмурено глянула у вікно. День був просто казковий. Ельза заплющила оченята і зітхнула. Аж раптом, вікно відчинилось і до кімнати ввірвався золотий вихор. У ньому кружляли багряні, жовті та помаранчеві листки. Все це нагадувало якийсь таємничий танець. За якусь мить дівчинка побачила, що з вихру вийшла красива дівчина. Вона

була високою, з золотим волоссям і лагідними очима. На голові незнайомки був красивий вінок з осіннього листя.

– Привіт, Ельза! – впевнено промовила вона.

– П-п-привіт. Хто ти? – прошепотіла дівчинка.

– Я фея Осінь. Провідуючи ваше містечко, я пролітала повз твій будинок і не могла не помітити, що ти дуже засмучена.

Загадкава гостя подивилась на Ельзу.

Дівчинка зітхнула:

– Сьогодні в мене день народження. Щороку в цей день, мене чекають подарунки, святковий торт та улюблені гості. Та сьогодні мене ніхто не

привітав. Більш того, мені здається, що про мене всі забули. Ось я і вирішила, що я більше ніколи не розмовлятиму зі своєю сім'єю та друзями. От би взагалі опинитись на якомусь острові, де немає цих забудьків людей!

– Гарзд! – посміхнулась фея Осінь – я виконаю твоє прохання. Тільки дивись, не пожалій.

– Ніколи! – вигукнула Ельза.

Дівчинка була настільки захоплена усім, що відбувалось, що була готова хоч зараз відправитись в далеку мандрівку з чарівною феєю.

Та головне, коли рідні побачать, що Ельза пропала, вони дуже пожалкують, що не привітали її з днем народження. Та буде вже запізно. А маленька мандрівниця засмагатиме на теплому пісочку під кокосовою пальмою. Та не згадуватиме їх.

– Хочу на диво-острів!

За якусь мить все навколо почало зникати. Кімната ставала все розмитішою. Забриніла дивна музика, чи то був свист казкового вітру. Ельза не розуміла. Дівчинці здавалось, що вона потрапила в сон.

Вона заплющила оченята та прикрила обличчя руками.

Раптом, дивна музика затихла. Ельза забрала рученята з обличчя та боязко відкрила одне око. Те, що вона побачила було просто неймовірним! Під ногами був золотий пісок, навкруги зеленіли дивні дерева та шумів блакитний океан! Так, це був він – Дивний Острів.

Ще якась мить і маленька мандрівниця почала роздивлятися довкола. Рожеві птахи з помаранчевими дзьобами співали майже людськими голосами. Під самим берегом плескалась дивна різнокольорова риба. А на деревах росли не фрукти, а солодощі! Тортики, тістечка, пряники та кекси! Ельза вирішила спробувати смаколик. Вона підійшла до дерева, де росли вершкові тістечка та зірвала одне. Яким же було здивування дівчинки, коли на місці зірваного тістечка виросло нове! Таке ж соковите та свіже! На смак воно було просто неймовірно смачним! Неподалік Ельза помітила джерельце. Вона підбігла до нього та одразу зрозуміла, що воно теж незвичайне. Замість води в ньому був помаранчевий лимонад! Ельза зачерпнула рукою напій та скуштувала його. Лимонад був дуже смачний. А за якусь мить джерело змінило колір та стало рожевим. Дівчинка знову зачерпнула напій і дуже здивувалася – лимонад тепер став полуничним! Оце так дива! Досхочу

напившись Ельза продовжила досліджувати острів. Все на ньому було дивним та цікавим. Пісок, наприклад, теж міняв свій колір, коли співучі птахи замовкали. Він ставав яскраво-жовтим. Коли ж птахи співали – пісок починав мерехтіти помаранчевими блискітками. Втім, увагу дівчинки привернула дивна гора. Вона була не дуже високою, кольоровою та дуже красивою. Ельза побігла до гори, щоб краще її роздивитися. Захопленню мандрівниці просто не було меж! Виявляється, ця гора складалася з подарунків! Так так! Багато пакунків в кольоровому папері. Ельза взяла перший, в яскраво-червоному папері з блискучим бантом. Всередині була красива лялька, що сама ходила та роповідала казки. В другій коробці була

яскрава парасолька. В третій – нова сукня. В четвертій – набір розфарбовок. Потім був ведмедик в смішному капелюсі, іграшковий акваріум, наклейки, ляльковий будиночок, велосипед.

Ельза втомлено сіла на мерехтливий пісок і примостившись на величезному листку казкової рослини солодко заснула.

Прокинулась дівчинка лише тоді, коли проміння сонця почало лоскотати заспані оченята.

Солодко потягнувшись, Ельза роздивилась навкруги. Острів, дерева зі смаколиками, джерело з улюбленими напоями та гора з подарунків були на місці.

Плескаючи в долоньки, мандрівниця побігла снідати тортиками та лимонадом. Потім вона купалась, гралась з дивними птахами та роздивлялась нові подарунки. День минув швидко. Ельза щаслива й втомлена знову заснула міцним сном.

Минув ще день. Все було, як і раніше.

Та якийсь незрозумілий сум почав заповняти серце дівчинки. Тортиків більше не хотілося. Смачного лимонаду теж. А захотілось маминої каші, запашного хліба, простої води. Подарунки відкривати теж не хотілось. Адже ні з ким було гратися новими іграшками. Навіть птахи та теплий океан перестали бути цікавими. Радістю потрібно ділитися. А Ельза була самотньою.

Оченята дівчинки наповнились слізьми.

Ельзі так захотілось побачити матусю, татка, бабусю, дідуся, друзів!

– Фея! Фея! Фея! – гукнула вона.

– Я тут! – відповіла Фея Осінь.

– Я так сумую за рідними! – ледь не плачучи промовила Ельза.

– Так, я знаю – промовила Осінь

– Чи можу я повернутися додому?

– Звичайно, можеш! Та тобі доведеться покинути це чудове місце.

Залишити всі подарунки.

– Гарзд! – Ельза заплексала в долоні.

Фея усміхнулась. Все навколо вкрилось золотистим туманом та почало кружляти. Ельза заплющила оченята. Пройшла хвилина чи дві. Все стихло.

Дівчинка обережно розплющила очі. Вона була в своєму ліжечку в своїй кімнаті.

– Урааа! – вигукнула маленька мандрівниця.

Дівчинка стрибнула на підлогу та чимдуж побігла в кімнату батьків.

– Мамо, тату! – гукала вона.

Мама й тато здивовано подивились на Ельзу.

– Яка я рада вас бачити! Як же я вас люблю!

– Ми також тебе любимо! – батьки обійняли донечку.

Вони переглянулись та продовжили:

– В нас для тебе сюрприз. Він чекає тебе в сусідній кімнаті.

В цю мить двері відчинились та до кімнати ввійшли гості. Це були друзі та рідні дівчинки.

– З днем народження! – хором привітали вони!

– Але ж свято відміняється – прошепотіла Ельза.

– Доню, – всміхнулась мама – з чого ти це взяла? Твоє свято готове! Подарунки, солодоші – все як ти любиш.

Ельза зрозуміла, що Фея та дивний острів були сном. Дівчинка всміхнулась.

– Матусю, я люблю вас! Своїх батьків, рідних, друзів. Подарунки та все інше – не таке важливе. Мені було б достатньо ваших обіймів.

Слова Ельзи були правдою. Вона зрозуміла, що найцінніше в житті та була самою щасливою дівчинкою в світі.

Свято продовжилось. Всі веселились, танцювали та вітали Ельзу. Та дівчинка поглядаючи на золоте листя за вікном радісно шепотіла «Дякую».

Завдання:

1. В чому магія цієї казки?

2. З якими життєвими ситуаціями можна пов'язати ту дивну ситуацію, яка склалась з Ельзою?

КАЗКА «ТАЄМНИЦЯ ЧЕРВОНОЇ ТРОЯНДИ»

Червоні пелюстки робили її помітною навіть у темряві чи десь на загубленій планеті. Вигин стебла підкреслював її жіночність. Різкий, проте приємний запах робив її унікальною в цьому світі. А може, й не для всіх, унікальною для нього. Колючки на стеблі робили її недоторканною та примхливою. Та ніхто не знає, що за тими колючками криється ніжна, крихка душа. Якби не колючки, її швидко зламали б, затоптали. Колючки – це захист для неї та біль для інших. Цей біль я відчула раптово, коли подружка подарувала мені її на моє день народження. Дивно, адже у цей день тобі весь світ повинен усміхатися, а тут якась квітка ранив твої дитячий мізинчик, який ще не набрався досвіду, щоб вчасно відхилитись. Велика капля крові зупинилась на її пелюстці, від чого у неї залишився знак. Очевидно, коли раниш когось, то і на тобі залишається знак тієї рани. «Що я тобі зробила?» – подумала я і поставила у вазу біля вікна свою нову жительку. Наступного дня я помітила, що моя троянда повернулась до вікна, вона тягнулась так, ніби когось шукала. Когось, хто знаходиться вище другого поверху та й, мабуть,

вище дерева, яке вже має чимало років та чи багато кроків у висоту. Ранка на мізинці все ще давала про себе знати, але вона була настільки прекрасно-загадковою, що я могла годинами сидіти і пробувати розгадати її загадку. «Як можна бути настільки прекрасною і настільки злою?» – часто запитувала її. Проте, вона мовчала.

Одного дня я змінювала воду для неї і почала розмовляти з нею. (Для дитини, яка виховувалась в сім'ї, в якій розмовляють з собаками, це нормальне явище). Мені здавалось, що вона мене розуміє і моментами рухає пелюстками. Це помітила моя сестра і почала насміхатися, що зі мною не все в порядку. Це найжахливіше, що може статися для дитини. Вбити мрії

реальністю. Розвіяти чудо, віру в ангелів, Миколая. Ви це називаєте дорослішанням і вітаєте дитину. А я це називаю «вбити в собі дитину», яка мріяла стати космонавтом. Змінивши воду, я подивилась на неї і сказала: «А, толку мені з тебе, коли ти мовчиш...» Розчаровано повернулась йти кудись, але тут раптом почулося дивне шелестіння. Спочатку воно було незрозумілим, так наче шелест шовкових тканин. Я повернула голову до моєї гості, яка стояла на підвіконні, і побачила, як її пелюстки злегка ворухнуться. Я не могла зрозуміти її, так як голос дорослої сестри лунав в моїй голові, і я не могла виключити його, він наче запрограмував мене на цілих 10 років наперед. Але, подивившись на квітку, вдивляючись детально, я почула знайому фразу: « Слова тільки заважають зрозуміти один одного». Доволі знайома фраза, але згадати було важко.

– Ти б мені пробачила, якби я почала вибачатись за твій мізинець? Шукати собі виправдань, що хтось мене не так передав тобі, чи втомлена була і не побачила твого пальчика..?

– Гм, мабуть, я б ще більше розізлилася.

– Іноді слова бувають зайвими і неправильно зрозумілими. Для того і придумали тишу, щоб в ній народжувалась істина.

– А чому ти вколола мене? Чому не заховаєш свої колючки?

– Думаєш, якщо їх заховати, то вони перестануть робити боляче?

– Ну так, тоді в тебе буде гладеньке стебло і ти не зможеш колоти.

– У людей є гладенька, м'яка шкіра, проте вони не перестають колоти.

– У людей теж є колючки???

– Так, у кожному з нас вони захищені десь всередині, інколи вони колють інших людей. Інколи проростають всередині, колючи людину зсередини і роблячи їй боляче. Неважливо, чи зовні, чи всередині, є колючки. Важливо те, щоб до кожного з нас ставились з обережністю, бо всі ми є хоч і колючі, та все ж крихкі, всі ми можемо зламатись.

– Напевно, тяжко жити з колючками, правда? Тому ти й така сумна...

– Сумна від того, що дозволила йому піти.

– Кому?

– Тому, хто був завжди поряд зі мною, хто піклувався про мене, тому, з ким в нас була одна планета на двох. Розумієш, ціла планета, на якій неможливо загубитись, на якій існують тільки двоє.

– Трояндо, ти про кого?

– Про свого маленького принца, похилила голову та стала вишневого відтінку.

– Чекай-но, ти про того маленького принца, що з планети В-612???

– Так, В-612..

– Так це ти та примхлива троянда з колючками?

– Це все, що про мене пишуть? Троянда з колючками...і все?

– Ну так, а що ще про тебе писати? Принц покинув планету, ну і тебе також... на цьому твоя історія закінчилась.

Троянда підняла пелюстки до вікна і мовчала. Згодом порушила тишу:

– Коли ти прокидаєшся, то що спочатку робиш?

– Шукаю маму.

– Чому?

– Не знаю, я ще сама не розумію чому, бо тільки прокидаюся, але коли кличу маму, мені стає спокійніше, безпечніше.

Після цих слів і я вирішила подумати, помовчати. Троянда притихлим голосом продовжила :

– Це був ранок, який відрізнявся від попередніх . Мені тоді було дуже холодно. Прокинувшись, як і ти, почала гукати того, про кого думаєш, коли відкриваєш очі, – когось важливого для тебе. Проте, він мовчав. Він мовчав, бо його не було вже на цій планеті. Його не було, але все нагадувало про нього: сліди на землі, лопатка, якою він доглядав землю. І я, та, яка відчувала себе частиною його, проте не змогла йому дати зрозуміти про це. Тяжко бути красивою, тендітною, співчутливою та по-особливому слабкою. Створивши мене, мій творець зрозумів, що цьому витвору буде важко, і для цього придумав колючки, які моментами не дозволили б розтоптати мене. Але щоб вони не ранили людей, він додав мені багато доброти, таким чином, заплутавши всіх. Ніхто ж не подумав, що у красивої колючої троянди є надмірна доброта, яку можна використати. Та і без колючок не було б загадки. Без загадки людям стає нудно. Моєму принцу теж набридла одноманітність. Тому він зник. Людям властиво зникати. Вони не обирають, чи чекати захід чи схід сонця, вони йдуть. Не подумавши про тих, хто прокинеться зранку і шукатиме їх. Так, як шукала я свого принца. Свою загублену людину. Пробувши день у холоді, спричиненому не вітрами і не мінусовою температурою, я потроху втрачала сили. Мої пелюстки ставали важкими, і я раптом побачила силует людини. Але це був не він. Це був подорожній в сірому костюмі, на голові в нього було щось скляне, а в руках... не пам'ятаю, що далі сталося зі мною.

Відкрила очі від того, що почула різні голоси. Це були сотні троянд. Я не одна єдина? Таких, як я, безліч. Проте їхній колір пелюсток відрізнявся від моїх. Ці троянди змінювали колір та форми пелюсток, їм здавалося, що це зробить їх неповторними, найкрасивішими.

– Навіщо ви це робите з собою, вам не подобається ваш колір? – жахнувшись, запитала я.

– Це подобається нашим принцам. Ну, таким чином, ми відрізняємось серед інших квітів.

– Мій принц ніколи не дозволив би мені поміняти форму чи колір пелюсток. Він сприймав мене справжньою, навіть з тою пелюсткою, що є темнішою, вона відрізняється від усіх. Будьте справжніми, цим і відрізнятиметесь від інших. Ваша краса є справжньою, а ви робите її штучною. Якщо надто часто перебувати у штучному тілі, то і середина заразиться нею.

– Кажеш, твій принц не дозволив би поміняти форму, а як же тоді він допустив те, що ти опинилася тут без коріння?

І тут троянда, жахнувшись, глянула вниз і побачила, що, справді, її коріння обрізали. По її пелюстках покотилася сльоза, це, напевно, була перша її сльоза, яка була настільки чистою, що всі квіти затихли, спостерігаючи за чимось природнім у цьому світі краси.

– Хоча моє коріння залишилось на маленькій планеті, про яку мало хто знає тут, але я не забуду його. Куди б мене не занесло, я пам'ятаю той шматочок землі, де мені було добре. Чуєте, всі? Я зараз тут з вами, та моє коріння залишилось на планеті Б-612. Це моя планета, і вона зі мною в серці.

– Та що ти хвилюєшся? Ти потрапила на планету, де можливі чудеса. Ми тобі зараз знайдемо нове коріння, звісно, буде трохи боляче, але нове приживеться до тебе і ти житимеш, – заспокоїли троянди

– Ні, без коріння я помру. Навіть, якщо мені прищеплять нове, я втрачу себе, спогади про свою планету, про свої вподобання, про свого принца. А вони цього не заслуговують. Треба бути вдячним своєму корінню та планеті, навіть тоді, коли на ній посуха, чи зливи. Тоді, коли в неї вдаряється інший астероїд, який вдвічі більший за неї. Треба вірити у свою планету і триматися за неї так, як тримається воно: глибоко та міцно, і тоді не будуть страшні жодні астероїди чи інопланетяни, які можуть заселити мою планету.

Інші ж троянди не звернули на це уваги, хоча більшість з них були з прищепленим корінням, але їхня краса та слава їхнього принца була важливіша для них.

– Ви сказали, що на цій планеті можливі чудеса? – з надією ожила я.

– Ну так, тут можливо все.

– А ви зможете знайти мого маленького принца?

– Ти потрапила на правильну планету. Тут є їх багато. Але тут потрібно, навпаки, щоб він тебе знайшов. А для цього нам потрібно сфотографувати тебе?

– Навіщо?

– Ну, щоб принц поглянув на тебе, щоб помітив тебе. А ти вже вирішиш, чи твій це принц, чи зовсім і не принц.

– А хіба, щоб впізнати свою троянду, не потрібно відчутти запах. Знайомий запах, який в нього викликає відчуття чогось рідного, свого.

– Ти все ускладнюєш. Щоб мати свій запах, по якому тебе впізнає принц, треба бути справжньою. Бо штучні квіти не можуть мати власних запахів.

– А як же турбота? Він повинен турбуватися і придивлятися до своєї троянди.

– Це ж багато часу піде, ти дуже вибаглива троянда. Ти будеш непотрібною йому, адже у нашому квітковому світі безліч таких, як ти. І на них не потрібно багато часу.

– Ваша планета дуже дивна, – розсердилась я і почала стежити за всім, що відбувається навколо.

– Це ти дивна. Ти відрізняєшся від усіх нас. З тобою щось не так. Ти захворіла. Я не маю часу, щоб спілкуватися з тобою.

– Час... – я задумалась і подивилась навколо себе. Раптом помітила, що всі навколо кудись біжать заклопотані. Там, на висоті, все набагато простіше: все йде повільніше, за планом: сонце знає, коли вставати, а коли відпочивати. Все в гармонії. Тут же, навпаки: швидкість та шум, що моментами троянда забувала про свою мету, що вона шукає. Весь цей шум заглушував її саму, не давав власному голосу озвучувати речення в голові.

І тут раптом хтось зупинився переді мною. Потягнулася рука, проте, побачивши колючки, обгорнула її папером. Я почувалася слабкою, адже без коріння ось-ось згасну. Розплющивши очі, я побачила, що папір з мене знято і хтось тримає мене. Хтось, чії пальці нагадували Його, Маленького принца, але я вирішила, що це знову штучна омана цієї планети, тож вколола мізинця. Побачивши краплину крові, відчула щось природне, що є на моїй планеті.

– Трояндо, ти зараз про мене розкажуєш? Почекай, ти ж ослабла, тобі потрібно поміняти водичку.

Все добре. В мене ще є сили. Скажеш їм, що колючки – це загадка, яка прикриває щось крихке всередині. І що... я Його любила. Примхлива троянда залишилась там, а я тут. Примхливої немає. Скажеш... – її голос ставав тихішим.

– Тш, тихенько, я все перекажу, відпочинь, моя колючо-добра рослинка.

Зранку моя троянда вкрилась росою такою чистою, і це було «чимось природнім у цьому світі». Проте, вона не відповідала на мої прохання. Такою я запам'ятала її і дотепер. Тому я не люблю, коли мені дарують квіти без коріння. Коріння важливе.

Завдання:

1. Якою ви побачили головну героїню? Висловіть власне відношення до неї.

2. Чи є у казки потаємний сенс? Який він для вас?